

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
ak. ZİYA BÜNYADOV ADINA ŞƏRQŞÜNASLIQ
İNSTITUTU

ŞƏMSİ PƏNAHOĞLU

MİRZƏ MÜSLÜM QÜDSİ İRƏVANININ
TÜRKÇƏ ƏSƏRLƏRİ

Bakı-2019

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ak. Ziya Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstıtutu Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir.

**Redaktor: Möhsün Nağısoylu
akademik**

**Rəyçilər: Gövhər Baxşəliyeva
akademik**

**Məsiəğa Məhəmmədi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

**Mənzərə Məmmədova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

Şəmsi Pənahoğlu. Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkcə əsərləri. Bakı: “AVROPA” nəşriyyatı-2019, 100 s.

Bugünə qədər obyektiv və subyektiv səbəblərdən ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmiş çoxsaylı sanballı sənətkarlarımızdan biri də Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvanidir (1755-1822). O, Məhəmməd şahın hakimiyyəti dövründə 13 il (1835-1848) İranın sədri-əzəmi olmuş Hacı Mirzə Ağası Fəxri İrəvaninin atasıdır. Hələlik elm aləminə onun “Divan”ı məlumdur. Bu “Divan”da şairin fars, türk və ərəb dillərində əsərləri toplanmışdır.

Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqdə üçdillilik (türk, fars, ərəb) mövcud olmuş, bir çox alim və şairlərimiz öz əsərlərinin ya hamısını, ya da bir hissəsini fars, yaxud da ərəb dillərində yaratmışlar. Ona görə də başqa dildə yazılmış ədəbiyyatımızın ana dilinə tərcüməsi, nəşri və təbliği, eləcə də ərəb qrafikası ilə ana dilində qələmə alınmış əsərlərin transfoneliterasiyası qarşıda duran dövlət əhəmiyyətli milli

məsələlərdən biridir. Bu işdə azsaylı şərqşünaslarımızın üzərinə daha böyük vəzifələr düşür.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra tarix və mədəniyyətimizin, eləcə də onun ayrılmaz hissəsi olan ədəbiyyatımızın öyrənilməsi üçün münbit və əlverişli şərait yaranmışdır. Bu çərçivədə tərəfimizdən “Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani və onun “Divan”ı” adlı monoqrafiya işıq üzü görmüşdür. Bununla belə, şairin türkcə yaradıcılığı xüsusi maraq doğurduğundan onun türkcə əsərlərinin transfoneliterasiya edilərək fotofaksimilesi ilə birlikdə elmi dövriyyəyə buraxılması məqsədəuyğun hesab olunur.

Mövcud əsər Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin Təbriz Milli Kitabxanasında 2814 sayılı şifrə ilə qiymətli abidə kimi qorunub saxlanan “Divan”ının yeganə əlyazmasının orijinalı əsasında işlənmiş, mütəxəssislər, tələbələr, eləcə də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

4702060104-33
88032-2019

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	5
Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkcə əsərləri.....	33
Qələm aldım ələ (5).....	33
Dad (19).....	40
Qəsidə (31-müləmmə).....	41
Qəsidə (32).....	52
Görmədim (76).....	61
Yetəriz də (77).....	61
Edər (81).....	62
Bir dilim vardır (83).....	64
Bağından (84).....	65
Etdi (88).....	67
Edirsən (91).....	68
Bənim (105).....	69
Rəhm qıl (106).....	70
Etdin (110).....	71
Qəzəl (111).....	72
Olsun (112).....	74
M.M.Q.İrəvaninin türkcə əsərlərinin fotofaksimiləsi.....	76
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	94
Xülasə (Rus dilində).....	96
Xülasə (İngilis dilində).....	97

ÖN SÖZ

Azərbaycan ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin ədəbiyyatlarından biridir. Bu ədəbiyyat uzun bir tarixi inkişaf prosesi yaşamış və zaman-zaman ayrı-ayrı alimlər tərəfindən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Lakin onun sistemli şəkildə elmi-tədqiqi XIX əsrin ikinci yarısından başlanmışdır. Həmin dövrə qədərki ədəbiyyatımız əlyazmalar şəklində olduğu üçün əlyazmaşünaslığın bir elm sahəsi kimi meydana gəlməsi və inkişafı da həmin dövrə təsadüf edir.

Əlyazma sözü əl ilə yazılan yazı deməkdir. Yazı isə, məlum olduğu kimi, nitqi müəyyən dövrdə təsbit edən və onu xətti (qrafik) üsürlərin köməyi ilə zaman və məkan baxımından yaxın və uzaq məsafələrə çatdırmağa imkan verən işarələr sistemidir.

Azərbaycan, başqa sahələrdə olduğu kimi, əlyazma baxımından da dünyanın ən zəngin ölkələrindən biridir. Mənbələr orta əsrlərdə tarixi Azərbaycan torpaqlarında bir milyondan artıq əlyazma kitabının olduğunu bəyan edir (1, 2). Bu faktın özü xalqımızın tarixən nə qədər zəngin bir mənəvi sərvətə-tarix və mədəniyyətə malik olduğunu bariz bir şəkildə göstərməkdədir. Əlbəttə, əlyazmalarımızın hamısının günümüzə qədər gəlib çatdığını düşünmək sadələvhlik olardı. Onların bir qismi zamanla aşınmış və sıradan çıxmış, böyük əksəriyyəti isə dağıdılmış, yandırılmış, məhv edilmiş, yaxşı halda isə qəsb edilərək, bəzən isə oğurlanaraq və ya satın alınaraq yad ölkələrə aparılmışdır. Əlyazmaların da onu yaradan insanlar kimi bəzən çox qərribə taleləri olmuşdur.

Bu gün dünyanın bir çox məşhur fond, kitabxana, muzey, universitet və digər elmi mərkəzlərini, eləcə də şəxsi arxivlərini bu qəbildən olan mənəvi sərvətlərimiz bəzəməkdədir. Natamam məlumata görə dünyanın müxtəlif elmi mərkəzlərində (o cümlədən Londonun Britaniya Muzeyi, Paris Milli Kitabxanası, Drezden Kral Kitabxanası, Dublin Çester-Betti Kitabxanası, Upsala Universiteti Kitabxanası, İstanbul Aya-Sofya Kitabxanası, Qahirə

Dar ül-Kütub Kitabxanası və s.) 100 minlərlə Azərbaycan əlyazması saxlanılır.

Əlyazma mədəniyyətimizin tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Lakin əlyazmalar, onlara dövlət səviyyəsində münasibət məsələsində də biz çox yubanmışıq. Məsələn, Şərq ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana aid olan əlyazmaların ilk kataloqları 1854-cü ildə Kəlküttədə, 1888-ci ildə Londonda, 1889-cu ildə Upsalada və növbəti illərdə digər ölkələrdə nəşr edilmişdir. Halbuki bu cür kataloqlar Azərbaycanda 1963-cü ildən işıq üzü görməyə başlamışdır (6).

Azərbaycanda dövlət səviyyəsində əlyazmalara qayğı XX əsrin 30-cu illərindən başlamışdır. Bu, o vaxtlar idi ki, bolşevik istilası nəticəsində əlyazmalarımız kütləvi şəkildə məhv edilirdi. Məhz vətənpərvər qüvvələrin ciddi səyi ilə bu proses durduruldu, əlyazmaların dövlət səviyyəsində toplanılması, sistemləşdirilməsi, tədqiqi və nəşri işi başlandı. Bu gediş 1950-ci ildə Bakıda Respublika Əlyazmalar Fondunun yaradılması ilə nəticələndi. 1985-ci ildə isə o zaman Moskvada işləyən ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin yaxından köməyi ilə bu müəssisə AMEA-nın bu günkü M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna çevrildi. Hazırda bu mənəvi məbəddə 64 mindən artıq əlyazma qorunub saxlanılır.

Orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqdə üçdillilik (türk, fars, ərəb) mövcud olmuş, bir çox alim və şairlərimiz öz əsərlərinin ya hamısını, ya da bir hissəsini fars, yaxud da ərəb dillərində yaratmışlar. Ona görə də başqa dildə yazılmış əsərlərimizin ana dilinə tərcüməsi, nəşri və təbliği, eləcə də ərəb qrafikası ilə ana dilimizdə qələmə alınmış əsərlərin müasir Azərbaycan əlifbasına transfoneliterasiyası və bununla da ədəbi-bədii və təfəkkür mədəniyyətimizin xalqa qaytarılması qarşıda duran dövlət əhəmiyyətli milli məsələlərdən biridir. Tədqiqata cəlb olunmuş Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin yaradıcılığının araşdırılması və şairin türkdilli əsərlərinin transfoneliterasiyası bu məqsədə xidmət edir. Çünki bu böyük sənətkar indiyə qədər ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmişdir. Əslində onun əsərləri, xüsusən də "توصيف ابروان" ("İrəvanın vəsfi") məsnəvisi

ədəbiyyatımız, tarix və mədəniyyətimiz üçün yeni və milli bir mənbədir. Bədnam qonşularımız tərəfindən ərazimizin 20 %-dən çoxunun işğal altında olduğu, torpaqlarımıza qarşı hər cür əsassız gizli və açıq iddiaların irəli sürüldüyü, dövlətimizin və dövlətçiliyimizin gün-gündən möhkəmlənməsini heç cür sındırə bilməyən bədxahlarımızı bəzi aparıcı dünya dövlətlərinin ikili standartları ucbatından yerlərinə oturtmaqda və ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməkdə çətinlik çəkdiyimiz bir vaxtda Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin “Divan”ının ortaya çıxarılması, tərcüməsi və tədqiqi həm də İrəvan şəhərinin və tarixi Çuxursəəd vilayətinin milli türk kimliyinin minlərlə təkzibolunmaz faktlarından biri kimi əhəmiyyətlidir. Bu mənada adıgedən “Divan”, mühüm ədəbi-bədii və mədəni abidə olmaqla yanaşı, həm də siyasi mahiyyət daşıyan və bədnam qonşularımıza tutarlı bir cavab səciyyəli əsərdir.

M.M.Qüdsinin “Divan”ının əlyazması 78 vərəqdən ibarətdir. Onun paleoqrafik xüsusiyyətlərinə gəlincə, əlyazmanın cildi bir qatlı qara dəridən (tumac¹) hazırlanmışdır. Cildinin ölçüsü 16x23,5 sm-dir. Hər səhifədə 19 beyt (sətir) mövcuddur. Mətn nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Yazıların ölçüsü 10,5x17 sm-dir. Kağızı Avropa kağızıdır. Divan minacat (yaradıcı, yaradılmış və ilahi ehkamlar haqqında qəsidələr), nət (Peyğəmbərin (s) vəsfi), mədh, fəxriyyə, məsnəvi, qəsidə, mərsiyə və ağılardan, tarixi və təbii hadisələrin mahiyyətindən bəhs edən digər şeirlər, eləcə də farsca, türkcə və ərəbcə qəzəllərdən ibarətdir. Bəzi şeirlərin əvvəlində ərəbcə verilmiş "من كلام محره قدسی" (“Min kəlami-mühərrərəti-Qüdsi”) qeydlərindən belə məlum olur ki, bu nüsxə müəllifin özü tərəfindən yazılmışdır.

Əlyazma haqqında məlumat ilk dəfə olaraq Mirvodud Seyid Yunisi tərəfindən hazırlanmış 3 cildlik "فهرست کتابخانه ملی" ("Təbriz Milli Kitabxanası. Mərhum Hacı Naxçıvaninin bağışladığı əlyazmaların

---

¹ *Tumac (tumaş)-at, qatır və uzunqulaq kimi heyvanların dabbəqlanmış (emal olunmuş) dərisi*

kataloqu”) kataloqa (26) salınmışdır. M.M.Qüdsinin divanı haqqında məlumat son illər İran Milli Kitabxanası tərəfindən 60 cildə buraxılmış "فهرستگان نسخه های خطی ایران" (“İran əlyazmaları kataloqu külliyyatı”) kataloquna (23) da daxil edilmişdir. Hadi Haşimiyan tərəfindən M.S.Yunisnin yuxarıda adıgedən əsəri yenidən işlənsə də, hələlik əlyazma şəklindədir və çap olunmamışdır (25).

Məsələnin ədəbiyyatşünaslıq baxımından digər maraqlı tərəfi odur ki, Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani böyük Füzulinin davamçılarından biridir, yəni o, əsərlərini farsca, türkcə, ərəbcə yazmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra tarix və mədəniyyətimizin, eləcə də onun ayrılmaz hissəsi olan ədəbiyyatımızın xüsusən ilkin qaynaq olan əlyazmaların tədqiqi əsasında öyrənilməsi üçün münbit və əlverişli şərait yaranmışdır. Bu çərçivədə tərəfimizdən Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin Təbriz Milli Kitabxanasında 2814 sayılı şifrə ilə qiymətli abidə kimi qorunub saxlanan “Divan”ının yeganə əlyazmasının orijinalı əsasında işlənmiş “Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani və onun “Divan”ı” adlı monoqrafiya işıq üzü görmüşdür. Bununla belə, şairin türkcə yaradıcılığı xüsusi maraq doğurduğundan onun türkcə əsərlərinin transfoneliterasiya edilərək fotofaksimilesi ilə birlikdə elmi dövriyyəyə buraxılması məqsədəuyğun hesab olunur.

Belə bir cəhəti də vurğulamaq yerinə düşərdi ki, dövlət müstəqilliyimizin verdiyi imkanlar M.M.Qüdsinin “Divan”ının əldə edilməsinə və araşdırılmasına imkan vermişdir. Təbii ki, əlyazmalarımızın araşdırılması birbaşa əndər (aztapılan) sənət sahibi olan şərqşünaslarımızın üzərinə düşür. Bu, həm də ziyalılıqdan, vətənpərvərlikdən və elmpərvərlikdən doğan bir vəzifədir. Bunu da təəssüflə etiraf edək ki, hər şərqşünas da əlyazmalarla işləmək potensialına malik deyildir. Bu mənada azsaylı şərqşünasların içərisindən xüsusən əlyazmalarla işləmək qabiliyyəti və bacarığı və şövqü olan insanlara lazımı şəraitin və təminatın yaradılması və onların potensialından istifadə olunması

dövlətin və onun aidiyyəti qurumlarının təxirəsalınmaz vəzifəsidir. Çünki belə mütəxəssislərin sıraları getdikcə seyrəlməkdədir.

M.M.Qüdsinin “Divan”ı üzərində işləyərkən əvvəlcə əlyazmadakı əsərlər üzərində tekstoloji iş aparılmış, mətnlərin düzgün oxunulmasına çalışılmışdır. Sonra əsərlərin hamısı kompüterdə yığılmış və çap olunmuşdur. Məlum olduğu kimi, əlyazmalarda Şərq üsulu səhifələmə tətbiq olunur, yəni səhifələrin ardıcılığının pozulmaması üçün hər səhifənin sonunda (ayrıca sətirdə) növbəti səhifədə gələn birinci söz qeyd edilir. Ona görə də daha sonra kompüterdə yığılmış mətnin səhifələrinin orijinalın hansı səhifələrinə uyğunluğu müəyyən edilmiş və müvafiq səhifələnmə aparılmış və səhifə rəqəmləri qoyulmuşdur. Bu qayda ilə orijinaldan götürülmüş əsərlər kompüter variantından alınsa da, onların səhifə nömrələri orijinaldakı nömrələrə uyğun gəlir. Çünki orijinal variant skayn şəklində olduğu üçün oradan nəyisə seçərək götürmək və üzərində işləmək çox çətin idi. Düzdür, müasir kompüter texnologiyaları skayn materialını çətinliklə də olsa, vörd proqramına salmağa və üzərində işləməyə imkan verir. Lakin əlyazmada qısa saitlər (ə, e, o) verilmədiyindən, eləcə də sırf Azərbaycan dilinə aid səslər (ö, ü, ı) üçün ərəb qrafikalı əlyazmalarda müvafiq işarə əlaməti olmadığından mətnin oxunması problem yaradır. Digər tərəfdən “Divan”ın yazıldığı dövrdə fars, eləcə də əski Azərbaycan əlifbasında qaf hərfi (ك) mövcud olmamış, bu hərfin ifadə etdiyi səslər (g və q) də kaf (ك) hərfi ilə verilmişdir. Bundan başqa, türk dilində yazılan əsərlərdə əvvəldə gələn “i” saitini ifadə etmək üçün əlef və ye hərflərinin kombinasiyasından istifadə edilmiş, sözün ortasında gələn “i” və “a” səslərinin ifadəsi üçün hərəkə (hərfaltı və ya hərfüstü işarə) qoyulmamış, sözlərin sonunda gələn sağır “nun” səsi “n”+“kaf” hərf birləşməsi ilə işarə olunmuşdur. Azərbaycan dilindəki q səsini ifadə etmək üçün “ğaf” hərfindən, sözlərin sonunda gələn ə səsini bildirməkdən ötrü “ha” hərfindən istifadə olunmuşdur. Əlyazmanın mətni yığılarkən qeyd olunan detallar nəzərə alınmış və əlyazmanın kompüter mətni orijinalda olduğu kimi yığılmış, türkcə əsərlərin transfoneliterasiyasında sözlər və onların

transkripsiyasının orijinallığının qorunub saxlanılmasına çalışılmışdır. Nəticədə əlyazma üzərində uzun müddət iş aparılmışdır. Çünki bəzi müəlliflərin haqlı olaraq vurğuladıqları kimi, əlyazma üzərində iş (mətnşünaslıq) ideoloji qəliblər və hazır sxemlər üzrə monoqrafiya yazmaqdan daha çətinidir (14, 214). Bu mənada M.M.Qüdsinin “Divan”ının əlyazması gözəl xətlə yazılsa da, bəzi hallarda qafiyələnmənin son hərflərinə riayət edilməmiş, bir çox yerlərdə isə nöqtələr qoyulmamışdır. Təbii ki, bu, divanın oxunuşunu daha da çətinləşdirir.

Qeyd edək ki, “və” bağlayıcısı transfoneliterasiya edilərkən “ü” hərfi (səsi), və ya “vü” hərfbirləşməsi (diftonqu) ilə verilmiş və o özündən əvvəl və sonra gələn sözlərdən tire ilə ayrılmışdır (məsələn, şam-ü-səhər və ya əda-vü-əta).

Klassik şairlərimizin hamısında olduğu kimi, M.M.Qüdsinin anadilli əsərlərində də ərəb və fars dilindən alınma çoxlu sözlər mövcuddur. Bəzən onların mənasını anlamaq bugünkü oxucu üçün çətinlik törədir. Ona görə də belə sözlərin səhifə sonunda mənalарının verilməsi məqsədə uyğun hesab olundu.

Ərəb qrafikasıdan müasir Azərbaycan qrafikasına transliterasiya etdiyimiz hər bir əsərin adından sonra mötərizədə verilmiş rəqəm həmin əsərin “Divan”ın orijinalında neçənci şeir olduğunu göstərməkdədir. Onu da qeyd edək ki, M.M.Qüdsi əksər hallarda əsərlərinə ayrıca olaraq ad verməmişdir. Biz adları şərti olaraq müəyyənləşdirmişik. Bu zaman əsasən əsərdəki ilk sözü və ya ifadəni, yaxud da rədif ad olaraq götürmüşük.

Əlyazmada bəzi türkcə əsərlər ardıcıl getdiyindən və eyni səhifədə yerləşdiklərindən fotofaksimilələrin verilməsi zamanı əlyazma vərəqinin təkrar çapından qaçınmaq üçün səhifə nömrələri yanaşı verilmiş (məsələn, 3, 4) və əlyazma vərəqi çap olunmuşdur. Bir çox hallarda isə əlyazmanın müvafiq vərəqində türkcə mətnin əvvəlində və ya axırında olan farsca və ya ərəbcə mətn də avtomatik olaraq fotofaksimilədə öz əksini tapmışdır.

M.M.Qüdsinin “Divan”ında irili-xırdalı 114 şeir vardır. Onlardan 16-sı türkcə (5, 19, 31, 32, 76, 77, 81, 83, 84, 88, 91,

105, 106, 110, 111, 112 sayılı əsərlər), 4-ü ərəbcə, qalan 94-ü isə farsca yazılmış əsərlərdir.

Bundan başqa, “Divan”dakı 31-ci şeir müləmmədir. Onun əsas hissəsi türkcə olsa da, bəzi hissələri farsca və ərəbcə yazılmışdır.

“Divan”dakı əsərlərin sayının məhz 114 olması müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin 114 surədən ibarət olmasını xatırladır. Bu faktın özü M.M.Qüdsinin nə qədər dindar bir şəxs olduğunu bir daha təsdiq edir.

M.M.Qüdsinin “Divan”ında ən çox diqqəti çəkən və əhəmiyyət daşıyan şeirlər şairin doğma ana dilində-türkcə əsərlərdir. Bu şeirlər həm forma və həm də məzmun baxımından bir-birindən fərqli və maraqlıdır. Şairin bütün “Divan”ı, eləcə də oradakı türkcə əsərləri, sanki, onun talesiz və kədərli həyatının bəyanıdır. Əslində, şairin kədərinin kökündə onun sufi təbiəti durur. Heç şübhəsiz ki, yaşadığı sıxıntıların və işlərinin tərs gətirməsinin də bu kədərdə müəyyən rolu vardır. Hətta “Divan”da türkcə verilmiş birinci şeirin birinci misrası belə bu kədərlə başlayır; qələmini əlinə alan və ruzisini çıxarmaq istəyən şairin qələmi yazmağa macal tapmamış sınır və onun könlü xarab olur. Sanki, şair bununla demək istəyir ki, “nəyə əl atdımsa, alınmadı”:

قلم ألدیم اله کیم اندن ایدم استکتاب
یازممش سندی ایدوب کونکلم اساسنی خراب

(24, 17)

(Qələm aldım ələ, kim, ondan edəm istiktab,
Yazmamış sındı, edüb könlüm əsasını xərab.)

Nümunə kimi verdiyimiz beytdəki “istiktab” sözü ərəbcə dini bir ifadədir. Mənası kəsb elmək, dünya nemətlərini qazanmaqdır (11, 259). İslamda ibadətlərin sayı çoxdur və halal çörək qazanmaq ən böyük ibadətlərdən biri hesab olunur. Çünki müsəlmanın ən böyük vəzifələrindən biri özünə, ailəsinə və övladlarına halal qida təmin etməkdir. Hazırda elmi cəhətdən isbat edilmişdir ki, hər hansı bir nəslin fiziki və mənəvi sağlamlığının rəhni həm də onun halal qida ilə qidalanmasındadır. Şairin

“Divan”ında bu qəbildən olan ifadələrin çox olması onun islam dininin incəliklərinə yaxından bələd olmasının göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, M.M.Qüdsi təbiətən narahat bir insan olmuş, dünyanın sirlərindən baş çıxarmağa çalışmışdır. İslam düşüncəsi tarixində din-fəlsəfə münasibətləri maraqlı mövzulardan biridir (19, 14). Bu məsələ bir çox sənətkarlar kimi, M.M.Qüdsinin zəhnini də çox məşğul etmişdir. Bəzən şairin özü də bunun fərqi varır və yazır ki, Günəş gecəyə üz tutdu, dünyaya qara astdan zülmət pərdəsi çəkildi, insanların hamısı evlərində rahat edir, mən məhzun isə ayıq oturub fikrə daldım:

خسرو انجم ایدوب عزم شبستان قرار
چکوب ظلمتلن عالمه مشکین آستار
خلق عالم قاموسی راحت ایدر اویلرنده
من محزون اوتوروب فکرله قالدوم بدار

(24, 64)

(Xosrovi-əncüm² edüb əzmi-şəbistani³ qərar,
Çəküb zülmətlən aləmə meşkin⁴ astar.
Xəlqi-aləm qamusi⁵ rahət edər öylərində,
Mən məhzun⁶ oturub fikrlə qaldum bidar⁷.)

Şairi düşündürən onun taleyin sirrini bilmək istəyidir. Onu narahat edən odur ki, qədərini sirrini bilmək niyə çətin olmuşdur?

که نچون اولدی قضا رمزنی بلمک مشکل
که ندن اولدی قدر سرنی بلمک دشوار

(24, 65)

(Ki, neçün oldu qəza rəmzini bilmək müşkül?
Ki, nədən oldu qədər sirrini bilmək düşvar⁸?)

Şairin türkcə əsərləri bir neçə baxımdan dəyərləndirilə bilər. Əvvəla, onlar o dövrün Azərbaycan-türk dilini, xüsusən də

---

² Xosrovi-əncüm-Günəş

³ Əzmi-şəbistan-gecəyə tərəf

⁴ Meşkin-qara

⁵ Qamusi-hamısı

⁶ Məhzun-hüznlü, kədərli

⁷ Bidar-oyaq

⁸ Düşvar-çətin

onun İrəvan dialektini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir və bu sahənin tədqiqatçıları üçün dəyərli material ola bilər. Məsələn, burada qamu (hamı, bütün), bən (mən), kibi (kimi), cigər (ciyər), istədiyincən (istədiyin qədər), yavuş (yaxın), öy (ev), gitdim (getdim), didin (dedin) və s. kimi ifadələrə rast gəlinir. İkincisi, M.M.Qüdsinin türkcə əsərlərində ərəb və fars sözləri çox işlənmişdir. Bu baxımdan onları üç yerə bölmək olar:

1. Rahat anlaşılan əsərlər. Yəni, sanki, sadə xalq danışığı dilini özündə barındıran və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini xatırladan ritmik və oynaq şeirlər; belə şeirlər özlüyündə onun müəllifinin həm də musiqiyə yaxşı bələd olmasını ifadə edir. Şairin “Olsun”, “Görmədim”, “Bağından”, “Etdi”, “Etdin” kimi şeirləri bu qəbildəndir. “Olsun” qəzəlinə diqqət yetirək. Əsər 10 beytdən ibarətdir. Qəzəlin birinci beytində şair-aşiq sevgilisinə müraciət edərək deyir ki, sən hicranımın məclisində göz yaşından şərab olmasını dedin (istədin), qoy olsun. Sən istədiyincə, qoy, ciyərdən də kabab olsun:

دیدنک که بزم هجر مده سرشکندن شراب اولسون
قوی اولسون ایستدکینجن جکردن هم کباب اولسون

(24, 153)

(Didin ki, bəzmi-hicrimdə⁹ sirişkindən¹⁰ şərab

olsun,

Qoy olsun istədigincən, cigərdən həm kabab olsun.)

İkinci beytdə şair xəyal aynasını sevgilisinə surətnəma etmək istəmədiyini dilə gətirir və deyir ki, rəqibin bihesabı odur ki, vəslinin hesabını aparsın:

خیال اینه سینی من سنکا صورت نما ایتمم
رقبک بی حسابی اول که وصلنکدن حساب اولسون

(24, 153)

(Xəyal aynasını mən sənə surətnəma¹¹ etməm,

---

⁹ Bəzmi-hicr-hicran məclisi

¹⁰ Sirişk-göz yaşu

¹¹ Surətnəma-güzgü

Rəqibin bihesabı ol ki, vəslindən hesab olsun.)

Şair hər an sevgilisinin vəslinin səfasının xəyalını yadına salaraq bihuş olmasını və göz yaşının saralmış sifətində güləb kimi axmasını arzulayır:

سالم هر دم خياله عشرت وصلنک اولوم بيهوش
دوشم رخسار زردیلن کوزوم یاشی کلاب اولسون

(24, 153)

(Salım hər dəm xəyalə işrəti-vəslin¹², olum bihuş,
Düşüm rüxsari-zərdilən¹³, gözüm yaşı güləb olsun.)

Bu klassik qəzəlin növbəti misralarında cəfəkeş aşıq könlünü “qəmxana“ adlandıraraq onun bir an da sevgilisindən xali olmadığını vurğulayır və sevgilisinə müraciət edərək soruşur ki, könlünün onun fərağından daha çox xarab olmasını istəyir?

کونکل غمخانه سی سندن دکل چون بر زمان خالی
نچون ایسترسن ای دلبر فراقنکن خراب اولسون؟

(24, 153)

(Könül qəmxanəsi səndən degil çün bir zaman xali¹⁴,
Neçün istərsən, ey dilbər, fərağından¹⁵ xarab olsun?)

Şairin başqa bir sualı belə səslənir ki, mənim əfqanım sənə o daş ürəyinə nə zaman təsir edər? Sən nələ nəğməmin qulağında rübab səsinə dönməsini istəyirsən?

هاچان تاتر ایدر اول سنکدل طبعنده افغانم
که نالم نغمه سی سمعنده بر صوت رباب اولسون

(24, 153)

(Haçan təsir edər ol səngdil¹⁶ təbində əfqanım?
Ki, nələm nəğməsi səmində bir sövti-rübab olsun?)

---

¹² İşrəti-vəsl-vüsəl keyfi

¹³ Rüxsari-zərd-saralmış üz

¹⁴ Xali-boş

¹⁵ Fəraq-ayrılıq

¹⁶ Səngdil-daşürək (li)

Daha sonra şair sevgilisinə deyir ki, rəqibin sözü ilə könlüm evini yıxma; axı, onun sakini sənsən, onun xarab olmasını necə istəyə bilərsən?

رقبىنك كفتكوسيلن كونكل معموره سن يخمه
اويركم ساكنى سن سنك اول ايستر كه خراب اولسون

(24, 153)

(Rəqibin güftiqusu¹⁷ ilən könül məmurəsin¹⁸ yıxma,
O yer kim, sakini sənsən, ol istər ki, xarab olsun?)

Yaxud da, “Dad” adlı şeir çox asan anlaşılır. Onun bir neçə beytinə nəzər salaq:

داد بو چرخ ستمکردن داد
نورى کوزدن نیجه کور آپردی
دمبدم تیر قضا سینی آتوب
هر زمان کله ایلن بیل قردی
رونق بهجت اولن تازه کلی
یعنی نو خاسته اله ویردی
کورممش وقت سحرکاه مراد
بر کیجه شاخ بقادن ویردی
طبع قدسی دیدی تاریخی اچون
الدى چرخ انى که الله ویردی

(24, 43)

(Dad, bu çərxi-sitəmgərdən¹⁹ dad,
Nuri gözdən necə, gör, ayırdı.
Dəmbədəm tiri-qəzasını²⁰ atıb,
Hər zaman kəllə ilə bel qırdı.
Rövnəqi-behcət²¹ olan tazə güli,
Yəni növxaste²² Allahverdi
Görməmiş vəqti-səhərqaq murad,
Bir gecə şaxi-bəqadan²³ vırdı.

---

¹⁷ *Qüftuqu-söhbət*

¹⁸ *Məmurə-burada ev*

¹⁹ *Çərxi-sitəmgər-zalım fələk*

²⁰ *Tiri-qəza-qəza oxu*

²¹ *Rövnəqi-behcət-gözəllik rövnəqi*

²² *Nouxaste-yeniyyətə*

Təbi-Qüdsi dedi tarixi üçün,
Aldı çərx oni ki, Allah verdi.)

Bu kiçik həcmli şeirdən belə məlum olur ki, şairin yaxını, ola bilsin ki, övladı gənc yaşlarında dünyasını dəyişmişdir. Aşağıdakı şeir parçası da bu fikri təsdiqləyir:

کستروب گاه بنکا کعبه مقصد یوانی
قایروپ گاه بنی یأسله جبران ایتدی

(24, 124)

(Göstərüb gah bənə Kəbəyi-məqsəd yolini,
Qayırup gah bəni yasilə cübran²⁴ etdi.)

Yəni fələk gah şairə Kəbə yolunu, yəni haqq yolunu göstərmiş, gah da onu yasa məhkum etmişdir.

2. Çətin anlaşılan əsərlər. Bu qəbildən olan əsərlərdə ərəb və fars dilindən alınmış söz və ifadələr o qədər çox yer alır ki, onların müasir oxucu tərəfindən anlaşılmasında çətinlik yaranır. Məsələn:

ایله حبس ایلمیش ناچر شیاطین فساد
ایله سند ایلمیش تا چخه یاجوج ضلال
ایله مستحکم ایدوب چار جهت اطرافین
ایلیه بلمز اونکا رخنه که چرخ اخلال

(24, 62)

(Eylə həbs eyləməmiş naçar şəyatini-fəsad²⁵,
Eylə sənəd eyləməmiş ta çıxə yacuci²⁶-zülal.

Eylə müstəhkəm²⁷ edib çar²⁸ cəhət ətrafin,
Eyləyə bilməz ona rəxnə ki, çərxi-exlal²⁹.)

3. Bəzən isə eyni bir əsərdə hər iki xüsusiyyət (rahat və çətin anlaşılma) vəhdət təşkil edir. “Görmədim”

---

²³ Şaxi-bəqa-əbədilik budağı

²⁴ Cübran-zülm

²⁵ Şəyatini-fəsad-fəsad şeytanları

²⁶ Yacuc-Tövrət və islam təliminə görə qədimdə Zaqafqaziyada yaşamış iki qəbilədən biri; ikincisi Məcuc olmuşdur.

²⁷ Müstəhkəm-istəhkam

²⁸ Çar-dörd

²⁹ Çərxi-exlal-dağıdıcı fələk

şairində olduğu kimi:

سن کبی مخلصلرنک لطفنده فائق کورمدم
بن کبی درکاهنکا یتمکده شایق کورمدم
تیز یتشمکده سنک بزم بهشت اینکا
طالغن سست اولمقندن غیرى عایق کورمدم

(24, 117)

(Sən kibi müxlislərin³⁰ lütfündə faiq³¹ görmədim,
Bən kibi dərğahına yetməkdə şaiq görmədim.

Tez yetişməkdə sənin bəzmi-behiştinə,
Taleyin süst olmağından qeyri ayıq
görmədim.)

Şairin əsərlərindən aydın olur ki, o, dindar bir insandır, həm də islamın ehkamlarına dərindən bələddir. Lakin o, bəzən bu dünyanın gözəlliklərini daha real sayır və üzünü cənnəti tərifləyənlərə tutaraq soruşur ki, məgər cənnət dünya bağıdır ki, onu tərifləyirsiniz?

M.M.Qüdsinin türkcə əsərləri içərisində qəzəlləri xüsusi yer tutur. Onların əsas mövzusu isə hər zaman aktual olmuş bəşəri məhəbbət duyğularıdır. Bu baxımdan “İttifaq etdi fəqan-ü-ahilən zarım bənim” mətləli qəzəli çox diqqətəlayiqdir. Qəzəlin birinci beytində şair belə bir maraqlı halı təsvir edir ki, onun fəqanı, ahı və zarı ittifaq ediblər ki, bəlkə yarı ona rəhm etsin, lakin yenə də zalım yar ona rəhm etməmişdir:

اتفاق اتدی فغان و آهلن زارم بئم
بلکه رحم ایتمسون بو حاله ایتمدی یارم بئم

(24, 148)

(İttifaq etdi fəqan-ü-ahilən zarım bənim,
Bəlkə rəhm etsün bu halə, etmədi yarım bənim.)

Şair, sanki, öz-özünə sevgilisindən giley edir ki, mən ona “ərzi-hal etməkdə aciz qalmışam”, məgər sevgilim mənim dilimin lal olduğunu bilməzmi?

عرض حال ایتمکده عاجز قالمشام طرح ایتمسون

³⁰ Müxlis-sadiq

³¹ Faiq-gözəl

اوزی بلزمیکه دل لال اولدی دلدارم بنم

(24, 148)

(Ərzi-hal³² etməkdə aciz qalmışam, tər³³ etməsin,
Özi bilməzmi ki, dil lal oldu, dildarım³⁴ bənim.)

Sevgidən doğan kədər şairin qəddini bükmüş, onun kam almaq vaxtı keçmişdir, amma yenə də onun üzü dönmüş bəxti qamətini düzəltmir:

قدمی خم ایتدی غم کیچدی کام المق فرصتی
قامتین دوز قیلمدی بخت نیگونسارم بنم

(24, 148)

(Qəddmi xəmə etdi qəm, keçdi kam almaq fürsəti,
Qamətin düz qılmadı bəxti-nigunsarım bənim.)

Bu beytdəki “bəxti-nigunsar” ifadəsi təsadüfən işlədilməmişdir. Şair hər zaman öz bəxtini üzü dönmüş (qara) hesab etmiş və ondan gileylənmişdir.

Eşq cəfakeş aşiqi elə üzmüşdür ki, o, əyləncədən kənar qalmış və rəqibin ayağına düşmüşdür. İş o yerə çatmışdır ki, o, eşq odundan şərəf və arını da itirmişdir:

بزمند اخراج اولوب دوشدوم رقیبینک پاینه
عشق اودوندان سلب اولوبدور غیرت و عارم بنم

(24, 149)

(Bəzmdən ixrac olub düşdüm rəqibin payinə³⁵,
Eşq odundan səlb³⁶ olubdur qeyrət-ü-arım bənim.)

Sevgilisinə müraciət edən şair yazır ki, bir müddətdir sənin vəslinin nemətindən kənar qalmışam, ona görə də hər axşam mənim iftar süfrəm ürəyimin qanı olmuşdur:

مدتدور نعمت و صلنکدن امساک ایتمیشم
خون دل هر شام اولوبدور خوان افطارم بنم (24, 149)
(Müddətdür nemət-ü-vəslindən imsak³⁷ etmişəm,

³² Ərzi-hal-vəziyyətin bildirilməsi

³³ Tər^h-plan, layihə

³⁴ Dildar-sevgili

³⁵ Pa-ayaq

³⁶ Səlb-oğurluq, talan

³⁷ İmsak-İmtina

Xuni-dil³⁸ hər şam olubdur xani-iftarım³⁹ bənim.)

Bu qəzəl başdan ayağa eşq aləminin bir hissəsinin həqiqi həyatdan götürülmüş canlı təsviri və bədii ifadəsidir. Əsərin başqa bir beytində şair vurulduğu gözələ xitabən yazır ki, sən öz dilinlə mənim qətlimə qərar verdin. Səndə gördüyüm “insafa” görə mən bunu inkar edə bilmərəm. Başqa sözlə desək, sanki, şair deyir ki, “daha sənə sözüüm yoxdur”:

اوز دلنلن قتلنن قصدنده اقرار ایلدنک

اول مروت سنده گوردوم یوخدور انکارم بنم (24, 149)

(Öz dilinlə qətlimin qəsdində iqrar⁴⁰ eylədin,

Ol mürüvvət⁴¹ səndə gördüm, yoxdur inkarım
bənim.)

Poeziyada şairlərin özünü öyməsi və söz sənətində daha yüksəkdə dayandıqlarını vurğulaması qədim zamanlardan bir dəb və ənənə halını almışdır. Haqqında bəhs etdiyimiz qəzəlin məqtəsində də M.M.Qüdsinin şəxsində bu ənənənin davamının təzahürünü görürük. Şair özünə müraciət edərək yazır ki, həsəd canın düşmənidir, ancaq kim mənim şeirim kimi əsərlər yaza bilər?

افعی جان حسودی محنتی اعمی ایدر

اول زمرد کیم اوله مانند گفتمارم بنم (24, 149)

(Əfiyi-can⁴² həsudi⁴³, Möhnəti, ima⁴⁴ edər,

Ol zümrüd kim, ola manəndi-güftarım⁴⁵ bənim.)

Ədəbiyyat yaranandan üzü bəri məhəbbət mövzusu hər zaman aparıcı mövzulardan biri olmuşdur. Görünür, bunun səbəbi eşqin və sevginin ən ali bəşəri bir hissə olmasıdır. Eşq insanın fitrətindəndir. İnsanın ürəyi məşuqəsinin yeridir. Ancaq haqq gözü

---

³⁸ Xuni-dil-ürək qanı

³⁹ Xani-iftar-iftar süfrəsi

⁴⁰ İqrar-təkid, israr

⁴¹ Mürüvvət-mürvət, insaf

⁴² Əfiyi-can-canın əfi ilanı

⁴³ Həsudi-paxıllıq

⁴⁴ İma-işarə

⁴⁵ Manəndi-güftar-danışq kimi

və sırf insani duyğularla onu görmək və ona tamaşa etmək olar. Əgər palçıqdan xəlq edilmiş insanın dəyərli olmasını istəyiriksə, onu kamala yetirməmiz lazımdır. Şəxsiyyətin əqli, əxlaqi, fiziki, estetik tərbiyəsi, mənəvi və ruhi inkişafı çox vacib məsələdir (10, 7). N.Cümşüdoğlunun təbiri ilə desək, eşq insan nəfsini paklaşdıran və kamilliyə yüksəldən əxlaqi-mənəvi bir amildir (5, 42). Doğrudan da, kamil insan tərbiyəsi məsələsi bütün dövrlərin bir nömrəli problemi olmuş və mütərəqqi fikirli insanlar bu işdə sevgi və məhəbbətin fəvqəladə rol oynadığını vurğulamışlar. Heç təsadüfi deyil ki, təkcə Şərqin deyil, bütün dünyanın ən böyük dini-fəlsəfi düşüncələrindən biri və bəlkə də birincisi olan sufizmdə hər şeyin eşqə bağlı olması inancı hakimdir. Bu inanca görə, kamil insan ilahi eşqə varmış insandır. Böyük sufilər mənəvi təcəllilərdən bəhrələnmişlər. Mənəvi təcəllilərdən bəhrələnmək isə xüsusi qabiliyyət ilə mümkün olur (17, 740). Bu qabiliyyətin mayası məhz eşqdır. Bu baxımdan, heç şübhəsiz, Şeyx Nizami eşq barədəki aşağıdakı məşhur beytlərini sözləşli deməmişdir:

Eşqdir mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?..
Bu dünya eşqdir, qalan fırlıdaq,
Eşqdən başqa şey boş bir oyuncaq..
Eşqsiz olsaydı xilqətin⁴⁶ canı,
Dirilik sarmazdı bütün cahanı. (16, 178)

Kamil insan məsələsi Tanrı cəmiyyətinin mənfəətpərəstlik cəmiyyəti, Tanrı sevgisinin sərvət və mənəb sevgisi ilə əvəz olunduğu günümüzdə çox aktualdır (3, 11). Lakin o, dünyanın hər yerində lazımı dərəcədə qiymətləndirilmir. Y.Qarayevin təbiri ilə desək, Qərb şəxsiyyətin kamilliyi problemini həll etmədən şəxsiyyətin hüquqları problemini irəli sürür və bu yolla əldə olunan sosial tərəqqi gerçək reallıqda heç cür əməli-məntiqi yekuna çata bilmir (12, 6). Mütəxəssislərin haqlı vurğuladıqları kimi, zaman insanlara mənəvi dəyərlərin aşılmasının nə dərəcədə zəruri olduğunu ortaya qoyur (9, 94).

---

⁴⁶ *Xilqət-varlıq*

Əslində, poeziya arzu olunan dünyanın sənət dili ilə bədii və həyəcanlı vəsfidir (21, 6). O, həm də insanın sevgi və məhəbbətinin poetik bir şəkildə bəyanıdır. Bu mənada lirik şair olan M.M.Qüdsinin əsərlərində ən çox diqqəti cəlb edən mövzulardan biri məhz məhəbbət mövzudur.

Şairin tərənnüm etdiyi məhəbbətin dini (ilahi) və bəşəri yönləri vardır. Onun dini məhəbbəti bəzən bəşəri sevgisini üstələyir. Şair “Görmədim” mətləli türkcə qəzəlinde sevgilisinə müraciət edərək deyir ki, sultan Rzanın (ə) dərğahından sonra üz sürtmək üçün sənin dərğahından başqa bir yeri layiq görmədim:

درکه سلطان رضا دان صونرا یوزسورتمک اچون
در کهندن غیرى بر درکاهی لایق کورمدم

(24, 117)

(Dərğahi-sultan Rzadan sonra yüz⁴⁷ sürtmək üçün,
Dərğahından qeyri bir dərğahı layiq görmədim.)

Bəzən isə şair bu dünyanı və onun nemətlərini, eləcə də sevgi və məhəbbəti daha yüksək tutur, özünə, bəlkə də şair dostuna müraciət edərək soruşur ki, cənnətin vəsfini edirsən, məgər o dünya bağıdır, yaxud da kövsərin hüsnündən deyirsən, məgər o, xürrəm bulağıdır?

ایدر سنگ جنتین وصفن مگر اول دنیا باغیدور
دیر سگ کوثران حسنن مگر خرم بلا غیدور

(24, 125)

(Edərsin cənnətin vəsfini, məgər ol dünya bağıdır?
Deyirsən kövsərin hüsnün, məgər xürrəm⁴⁸
bulağıdır?)

Bununla da şair bu dünyanın gözəlliklərini önə çəkir, reallıqların vəsfinə və tərifinə daha çox üstünlük verdiyini dilə gətirir.

Şairin şəninə tərif dediyi afət elə gözəldir ki, onun ecazkar hüsnünü görən kafir kafirlikdən dönüb haqqa və dinə gələr:

کورنده حسن اعجازین دونر کافر کلردینه

---

⁴⁷ Yüz-üz

⁴⁸ Xürrəm-şad

شمیم بوی زلفن عطر ایدرسه عرصه حسینہ

(24, 119)

(Görəndə hüsni-ecazın⁴⁹, dönər kafir, gələr dinə,
Şəmimi-buyi-zülfün⁵⁰ ətr edərsə ərseyi-Hüseynə⁵¹.)

M.M.Qüdsinin eşqi onu fələyə qarşı üsyan etdirir və deyir ki, fələk əyləncə dövrərində onun “quru cisminə” daim “nəfəsi-suxtə” vermiş və onu ney kimi nalan etmişdir:

بزم دورانده دمامد نفسی سوخته نی
بوقوری جسمه دیروب نی کی بالان ایندی

(24, 124)

(Bəzmi-dövrəndə dəmadəm nəfəsi-suxtəni⁵²,
Bu quru cismə verib, ney kimi nalan etdi.)

Şair sübh vaxtı qönçə ilə bülbülün söhbətini eşidir. Bu söhbət onun yadına sevgilisi ilə vüsəl günlərini və əyləncəsini salır və onu bihuş edir:

بزم وصلنک یادمه سالدی بنی بیهوش ایوب
غنچه ایلن صبح وقتی عندلیبک صحبتی

(24, 149)

(Bəzmi-vəslin yadıma saldı bəni bihuş edib,
Qönçə ilə sübh vaxtı əndəlibin⁵³ söhbəti.)

Şairin sevgilisi onun surətini saraltmış, ona məftun olanlardan yalnız onu qocaltmışdır:

دور وجهی که رخساری خزاننک زرد قلمده
قومقنون اولانلردن بنی سن اختیار ایتننک

(24, 149)

(Nədür vəchi⁵⁴ ki, rüxsari-xəzanım⁵⁵ zərd⁵⁶ qılmada,
Qamu⁵⁷ məftun olanlardan bəni sən ixtiyar etdin?)

⁴⁹ Hüsni-ecaz-möcüzəvi gözəllik

⁵⁰ Şəmimi-buyi-zülf-saç iyinin şamaması

⁵¹ Ərseyi-hüseynə-gözəllik mühiti

⁵² Nəfəsi-suxtəni-yandırıcı nəfəs

⁵³ Əndəlib-bülbül

⁵⁴ Vəch-hal

⁵⁵ Rüxsari-xəzan-solmuş üz

⁵⁶ Zərd-sarı

⁵⁷ Qamu-hamı

M.M.Qüdsi sevgilisinin aşiq öldürmək şüarından əl çəkdiyini eşitmişdir. Lakin cəfakəş aşiq öz sevgisinə sadıqdır və sevdiiyinə müraciət edərək deyir ki, sən bu adətindən əl çəksən də, mən sənin ətəyindən əl çəkmərəm:

ایشندوم عاشق اولدرمک شعارین ترکین ایتمشسنگ
کتورم دامننگدن ال کتورسنگ ال بو عادتدن

(24, 152)

(Eşitdim aşiq öldürmək şüarın tərkin etmişsən,
Götürməm damənindən ⁵⁸ əl, götürsən əl bu
adətdən.)

Şairin sevgilisi o qədər məlahətli və lətifdir ki, öz gözəlliyi və füsunkar nazı ilə tək cə aşiqinin canının rahatlığını əlindən almamış, bəlkə onun zülfünün ətri səhər çağı nəsimi də rahatsız etmişdir:

خرام نازلن یالقوز جانمدن المندک آرام
سحرکه عطر زلفنگلن نسیمی بی قرار ایتننگ

(24, 152)

(Xürrəm⁵⁹ nazilən yalqız⁶⁰ canımdan almadın aram,
Səhərqah⁶¹ ətri-züflənlən nəsimi biqərar etdin.)

Can-dildən sevən şair düşünür ki, yarını görməyən aşiq yer üzündə qalması neyləyir? Yəni yarı görməməkdənsə, ölüm daha yaxşıdır. Bu məntiqi düşünən şair xəcalətdən yerə girir:

یراوزره قالمقی نیلر نکارین کورمین عاشق
خیال ایندوم بومعنیی یره گردوم خجالتدن

(24, 152)

(Yer üzrə qalması neylər nigarın görməyən aşiq,
Xəyal etdüm bu mənanı, yerə girdüm xəcalətdən.)

Həcmindən asılı olmayaraq, M.M.Qüdsinin bütün əsərlərində fəlsəfi məna və dini məzmunla yanaşı, sevən bir insanın-aşiqin odlu-alovlu ürək çırpıntıları da aydın şəkildə hiss olunur və istər-istəməz klassik Şərq poeziyasının bir-birindən

---

⁵⁸ *Damən-ətək*

⁵⁹ *Xürrəm-xoş*

⁶⁰ *Yalqız-tənha*

⁶¹ *Səhərqah-səhər vaxtı*

gözəl nümunələri yada düşür. İnsan, sanki, müvəqqəti də olsa maddi aləmdən ayrılır, poeziyanın heyrət və əzəmət dolu mühitinə düşür və bir daha eşqin qüdrətinə valeh olur.

M.M.Qüdsiyə görə, Allah hər şeyin mənbəyidir. Dünyanın bir çox filosofları kimi o, da Allahın özünü hər şeydə göstərdiyi inancını daşıyır. Allah fərdlərdən asılı olmayan, onlardan əvvəl gələn, lakin eyni zamanda onlarda təcəlli və təzahür edən “Əbədi gözəllik”dir. “Əbədi gözəllik” bütün şeylərin mənşəyi, mahiyyəti və son məqsədidir (18, 41). Göylərdə və yerdə olan hər şey Allaha tapınır (13, Hədid/1). Sufi inancına görə də, mütləq varlıqdan-Allahdan başqa bir şey yoxdur (15, 349).

Şair dünyanın 4 ünsürdən yarandığına inanır. O, belə hesab edir ki, bu dörd ünsür və sevgilisi aşiqi xəncərə çarpdırır.

Həyatın mənasını yazıb-yaratmaqda görən şairə görə, insan özündən sonra nə qədər çox əsər qoyarsa, onun adı o qədər də tarixə düşər və cənnət qapısına yazılar:

باب فردوسه یازار لار سنه تار یخین
نقدر قویسه جهان اچره اوزندن آثار

(24, 67).

(Babi-firdövsə⁶² yazarlar sənə⁶³ tarixin,
Nə qədər qoysa cahan içrə özündən asar⁶⁴.)

M.M.Qüdsinin “Divan”ındakı türkcə əsərlərindən məlum olur ki, o, ana dilini çox sevmiş, onun bütün incəliklərinə bələd olmuşdur. Şairə görə, onun ana dili şəkərə bərabərdir və ehsan olaraq xalqına bağışlanmışdır.

بر دلم وار دورکه اول هم شکر احسانکله دور
بر جانم وار دورکه اول هم شوق قربانکله دور

(24, 121).

(Bir dilim vardır ki, əvvəl həmşəkəri-ehsanladur,
Bir canım vardır ki, əvvəl həmşövqi-qurbanladur.)

Əslində yuxarıdakı beytin məna diapazonu çox genişdir. Belə ki, onun I misrasından çıxan məna həm atəşpərəstliyin və

---

⁶² *Babi-firdovs-cənnət qapısı*

⁶³ *Sənə-il*

⁶⁴ *Asar-əsərlər*

həm də islamın bəzi əsas hökmlərini xatırladır. Atəşpərəstlikdə “Pendarı-nik, qöftarı-nik, kirdarı-nik” (“Sağlam düşüncə, sağlam ifadə, sağlam əməl”) ifadəsi var (20, 12). Göründüyü kimi, burada da həyatda ən vacib olan 3 məsələdən birinin sağlam və doğru ifadə, yəni dil olduğu vurğulanmışdır. İslamda isə dil hər zaman ən böyük savab, xeyirxahlıq və ehsan vasitəsi hesab edilmişdir. Beytin ikinci misrası isə canın şövqünün analoqunun qurbanla, yəni səmimiyyətlə ortaya çıxdığına işarə olunmuşdur.

M.M.Qüdsi şeirlərindən birində özünü “əcəm bağının nalə çəkən bülbülü” kimi təqdim edir və yazır ki, o, Rum qaydası ilə yaşamaqdan uzaqdır. Rum deyəndə, yəqin ki, şair Avropanı nəzərdə tutmuşdur:

بلبل ناله کش باغ عجم در قدسی
که ادا بلمز ایده روم طریقیه سقال

(24, 64)

(Bülbüli-naləkeşi-baği-Əcəmdir⁶⁵ Qüdsi,
Ki, əda bilməz edə Rum təriqiylə⁶⁶ seğal⁶⁷.)

Klassiklərin əksəriyyəti kimi, M.M.Qüdsidə də həyatın ziddiyyətlərlə dolu olması, haqsızlıqların və ədalətsizliklərin baş alıb getməsi və zəmanədən şikayət motivləri tez-tez gözə çarpır. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

فلک آخر ده بنی خا کله یکسان ایندی
اوزینه مشکلی اولان ایشلر آسان ایندی

(24, 124).

(Fələk axırda bəni xakilə⁶⁸ yeksan etdi,
Özünə müşküli olan işləri asan etdi.

Növbəti beytdə isə şair həyatda gördüyü zülmərdən, çəkdiyi qəm və kədərdən gözünün yaşla dolduğunu və göz yaşının onu boğmaq üçün tufan etdiyini yazır:

کزوم اشکه دوشوب محنتی ای دل نجه کور
اونی غرق ایتمک ایچون کوز یاشی طوفان ایندی

⁶⁵ *Bülbüli-naləkeşi-baği-Əcəm-Əcəm bağının naləçəkən bülbülü*

⁶⁶ *Təriq-üsul*

⁶⁷ *Seğal-sığal*

⁶⁸ *Xak-torpaq*

(24, 124).

(Qözüm əşkə⁶⁹ düşüb, Möhnəti, ey dil⁷⁰, necə gör,
Onu qərq etmək üçün göz yaşı tufan etdi.)

Şairi belə bir məsələ düşündürür və narahat edir ki, avara cahil dövlət ilə cah-cəlal sahibi olur, halbuki fəzilət sahibi gün çörəyi (ruzisi) üçün çıxılmaz və əlacsız bir vəziyyətdə qalaraq sızıntı çəkir:

جاهل سفله اولور دولتن صاحب جاه
صاحب فضل قالور روزی سی اچون ناچار

(24, 65).

(Cahili-səflə⁷¹ olur dövlətlən sahibi-cah,
Sahibi-fəzl⁷² qalır ruzisi üçün naçar.)

Ziddiyyətlərə biganə qalmayan şair diqqəti belə bir məsələyə də yönəldir ki, axmağın könlü sevincin ağırlığından gülşənə çevrilir, ağıllının xatiri isə qəm və fikirlərlə xar olur:

احمقون کونکلی کلشن ازبار نشاط
عاقلنک خاطر ی در خار غم ایلن افکار

(24, 65)

(Əhməğün⁷³ könlü gülşən əz bari-nişat⁷⁴,
Aqilin xatiridir xar, qəm ilə əfkar⁷⁵.)

Daha sonra şair özündən bəhs edir və deyir ki, rifahın zahiri və batini faydasını görmədim. Ancaq o, bunun da fərqi vardır ki, dünyada heç kimin bəxtinin ruhu birdən səmərə verməmişdir:

نعم ظاهر و باطن ثمریلن کورمم
کمسنک روح بختی اوله بردن پر بار

(24, 65).

(Nəəmi⁷⁶ zahir və batin səmərələn görməm,

---

⁶⁹ Əşk-göz yaşı

⁷⁰ Dil-ürək, qəlb

⁷¹ Cahili-səflə-alçaq cahil

⁷² Sahibi-fəzl-fəzilət sahibi

⁷³ Əhməğ-axmaq

⁷⁴ Bari-nişat-sevinc yükü

⁷⁵ Əfkar-fikirlər

⁷⁶ Nəəm-bəli

Kimsənin ruhi-bəxti ola birdən pürbar⁷⁷.)

Vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə inanan şair yerdə baş verən hadisələrin səbəbini göydə və göy cisimlərində görür. Bu, səbəbsiz deyildir. E.Bertelsin haqlı olaraq vurğuladığı kimi, müsəlman Şərfinin, demək olar ki, bütün böyük müəllifləri cüzi istisnalarla bu və ya digər şəkildə sufizmlə bağlı olmuşlar (21, 54).

Aşağıdakı beytində isə biz M.M.Qüdsini həm də astronomiya elminə bələd olan bir münəccim kimi görürük. O, yazır ki, ayın dövrünün təsirindən “cümlə xəlayiq” bizar olmuşdur:

اثر دور قمر دن ایله دور اندور کیم
اوز حیاتندن اولوب جمله خلیق بیزار

(24, 67)

(Əsəri-dövri-qəmərdən eylə⁷⁸ dövrəndür kim,
Öz həyatından olub cümlə xəlayiq bizar.)

İctimai və sosial məsələlərə münasibət bildirən şair aşağıdakı beytində İrəvanın adını çəkmədiyini hakiminin dövründə ölkəsində ədalətin hökm sürdüyünü və bu üzdən də rəiyyətə bir azar yetişmədiyini qeyd edir:

یوم عدلندن اوننک اولمدی دور اننده
مملک رعیتنه یتمش اوله بر آزار

(24, 67)

(Yövmi-ədlindən⁷⁹ onun olmadı dövründə,
Məmləkət rəiyyətinə yetmiş ola bir azar.)

Şairin ayrı-ayrı şeirlərində süjetlərə rast gəlinir. Bu məsələ onun “Qələm aldım ələ” şeirində özünü daha qabarıq bir şəkildə göstərir. Əlinə qələm alan şairin qələmi yazmamış sınırdır. Şair narahat olur və üzünü qələmə tutub deyir ki, ey qələm, sən niyə sındın və məni məyus etdin? Qələm dilə gəlib cavab verir ki, ey ağıllı və hünərli insan, mənim sınımağımın bir səbəbi var. Sən hər zaman mənimlə məktub, cavab və ya müraciət yazırsan. Amma əsl yazılısı olan din böyüklərimizin tərifiidir. Ağıl insana ona görə verilibdir ki, o, haqqa yetişməkdə insana kömək etsin. Haqqa

⁷⁷ Pürbar-barlı

⁷⁸ Əsəri-dövri-qəmə-Ay dövrünün təsiri

⁷⁹ Yövmi-ədalət-ədalət günü

yetişmək isə haqq sahiblərinin haqqını tanımaq və onlara hörmətlə yanaşmaqla başlar.

Şair öz əsərləri ilə insanları həyatı sevməyə, onun qədrini bilməyə və xəyallara uymamağa çağırır. O, beytlərindən birində deyir ki, heç kim o biri dünyaya səfərdən geri dönməmiş, ölüm təhlükəsindən heç bir şeyx və mürsid xilas olmamışdır:

اول سفر دن که رجوع ایتمدی نی مردونه زن
اول خطر دن که خلاص اولمدی نه شیخ ونه شباب

(24, 19)

(Ol səfərdən ki, rücu etmədi⁸⁰ nə mərd-ü-nə zən⁸¹,
Ol xətərdən ki, xilas olmadı nə şeyx-ü-nə şəbab⁸²).

M.M.Qüdsi taleyə inansa da, əzmin gücünə də güvənir və insanın öz iradəsi ilə taleyini dəyişə biləcəyinə işarə edir.

Bu qəbildən olan fikirlərində şair insanları mübariz olmağa, həyatın çətinliklərinə qarşı mətanət və iradə nümayiş etdirməyə çağırır.

XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı qədim ədəbiyyatımızın mütərəqqi ənənələrinin davamı və inkişafı olmuşdur. Bu dövrdə yaranmış Azərbaycan lirik şeiri öz məzmunu və forma xüsusiyyətlərinə görə əvvəlki dövr poeziyasından xeyli dərəcədə fərqlənir. Əlbəttə, bu dövr lirikası boş yerdə yaranmamış, klassik Şərq və Azərbaycan şairlərinin irsi üzərində intişar tapmış, Nizami, Həsənoğlu, Nəsimi, Xətai, Füzuli ənənələrindən faydalanmışdır. Bununla belə, bu lirika keçmiş mərhələlərdən daha artıq xalq şeiri formalarının təsirinə məruz qalmış, folklor prinsiplərindən daha çox bəhrələnmişdir. Həmin dövrdə də sırf klassik üslubda yazan, istər mövzu və istərsə də məzmun-forma cəhətindən Şərq şeiri ənənələrini davam etdirən şairlər olmuşdur və onların içərisində öz dəsti-xətti ilə seçilənləri də az deyil (2, 452). M.M. Qüdsi də belə şairlərdən biridir. Onun “Divan”ının hərtərəfli tədqiqi göstərir ki, şair dövrünün elmlərini mükəmməl öyrənmiş, folklorla və klassik irsə böyük maraq göstərmişdir. Ümumi şəkildə

---

⁸⁰ *Rücu etmədi-qayıtmadı*

⁸¹ *Nə mərd-ü-nə zən-nə kişi və nə qadın*

⁸² *Şəbab-gənc*

götürəndə folklor yazılı ədəbiyyatdan öz sosial təbiəti, həyati məzmunu, ideya mahiyyəti və bədii özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. O, xalq tərəfindən və xalq üçün yaradılan yaradıcılıqdır (7, 12). Ömrü boyu xalqın içində yaşamış M.M.Qüdsi folklorun dərin bilicisi olmuşdur. Bunu onun əsərlərindən də görmək olur. Məsələn:

عقل اول سنده قدرکی بمجنونه ویرور
ایتسه لیلای کمالاتی اونک رفع نقاب

(24, 18)

(Əql əvvəl sənədə qədrini Məcnuna verir,
Etsə Leylayi kəmalatı onun rəfi-niqab).

Yaxud da:

یوسف لطفی اگر ایتسه زلیخای فلک
پر کن تازه قلور کند و سنه عهد شباب

(24, 18)

(Yusif lütfü əgər etsə Züleyxayi fələk,
Pirkən⁸³ tazə qalır kəndisinə əhdi-şəbab⁸⁴).

Ağıl Allahın insana bəxş etdiyi ilahi nemət, lütf və fəzilətdir (3, 38). Məhz aqlın köməyi ilə eşq qulu kamala və həqiqətə çatdırır. Bu mənada yuxarıdakı birinci beytdən belə bir mənə çıxır ki, insanın öz ağılı ilə gözü o zaman açılır ki, o, Leyli kamalatına yetişmiş olsun, yəni eşqə düşsün və bu eşqin sayəsində Leylidəki təcəllini dərk etsin. Təcəllini dərk etmək isə hər kəsə nəsib olmur. Bunun üçün ikinci göz-bəsirət gözü lazımdır. İkinci beytə gəlincə, şair qədim əfsanəyə işarə edir və eşqin qüdrəti ilə yaşlı insanların dönüb gənclik dövrünə qayıda biləcəklərini ifadə edir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bir çox klassiklər həyatdakı bütün pisləklərin kökünü nəfəsdə və cəhalətdə görmüş və insanları onlara qarşı mübarizəyə səsləmişlər. Bu cəhətdən M.M.Qüdsi də istisna deyil. Kamil insan məsələsi hər zaman şairi düşündürmüş və bir çox əsərlərində bu məsələyə toxunmuşdur

---

⁸³ *Pir-yaşlı, qoca*

⁸⁴ *Əhdi-şəbab-gənclik çağı*

M.M.Qüdsi türk, fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyinə görə bu üç dildə olan klassik Şərq ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Şairin əsərlərinin Şərq və Azərbaycan klassiklərinin əsərləri ilə müqayisəli təhlili göstərir ki, o, klassik ədəbiyyatı gözəl bilmiş və yeri gəldikcə ondan səmərəli bir şəkildə bəhrələnmişdir. Şair əsərlərindən birində Sədi Şirazini xatırlayır, öz şairlik istedadı ilə onun qəzəlini xəyalından sildiğini iddia edir:

قدسيا طبع عجب بر سر کار آوری
می تراوی ز خیالش غزل شیرازی

(24, 143)

(Ey Qüdsi, sən qəribə təb ortaya qoyursan,
Şirazinin qəzəlini xəyalından silirsən.)

M.M.Qüdsinin əsərlərində Şərq klassiklərinin bir çox analogi fikirlərinə rast gəlirik. Onun bəzi əsərlərini klassik Azərbaycan poeziyasının və farsdilli ədəbiyyatın ən klassik nümunələri ilə müqayisə etmək olar. Şairi qəzəlxanlıqda Sədiyə, Hafizə, Nizamiyə, Xaqaniyə və Füzuliyə, fəlsəfi ruhda Mövlanaya, Ş.M.Şəbüstəriyə, canlı xalq dilində Nəsimiyə, zəmanədən şikayətdə Vidadiyə, M.Hadiyə və M.İqbala, xalq yaradıcılığı ruhundakı şeirlərində Vaqifə bənzətmək olar. Qeyd edək ki, M.M.Qüdsinin klassiklərdən təsirlənməsi hansısa klassikə nəzirə yazma və təqlid şəklində üzə çıxmamışdır. Məsələn, M.Füzulinin “Məni candan usandırdı, cəfadən yara usanmazmı” mətləli məşhur qəzəlinin məqtəsində oxuyuruq:

Füzuli rindi-şeydadır⁸⁵, həmişə xəlqə rüsvadır⁸⁶,
Sorum kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan

usanmazmı⁸⁷?

(8, 172)

M.M.Qüdsi “usanmaq” ideyasını böyük sələfindən alsa da, onu özünəməxsus bir tərzdə ortaya qoyaraq yazır:

دیدونک بیهوده کو اوله نک شکایت عرض ایتمکدن
ستمدهن اوساندمی اوسانسین لب شکایتدن

⁸⁵ *Rindi-şeyda-sevən zahid*

⁸⁶ *Rüsva-rüsvay*

⁸⁷ *Usanmaq-bezmək*

(24, 152)

(Didun bihudəgu olan şikayəti ərz etməkdən,
Sitəmdən usandınmı, usansın ləb ⁸⁸
şikayətdən?)

Göründüyü kimi, M.M.Qüdsinin işlədiyi mövzuların bir çoxu Şərq, o cümlədən Azərbaycan klassiklərində də var, lakin onun ifadə yeri, deyim tərzü və üslubu, bir çox hallarda isə hətta istifadə olunan ədəbi janr belə ayrı-ayrıdır. Hər bir böyük sənətkar, o cümlədən M.M.Qüdsi onu “özününkü” olaraq ortaya qoymuşdur. Əslində burada bütün hallarda düşüncə və məna ortaqlığı nəzərə çarpır. Bu isə bəzi müəlliflərin haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, düşüncə tərzinin, mentalitetin və hadisələrə münasibətin eyniliyindən qaynaqlanır (4, 126). M.M.Qüdsi təkrarçılıqdan və təqlidçilikdən uzaq olmuş, fikir və düşüncələrini, arzu və istəklərini özünəməxsus poetik bir dillə ifadə etmişdir.

Həsənoğludan üzü bəri bütün Azərbaycan klassiklərində olduğu kimi, M.M.Qüdsinin yaradıcılığında da Azərbaycan üslubu, türk düşüncəsi və ruhu hakimdir. Hətta onun ərəb və fars sözləri və ifadələri ilə ağırlaşmış və bugünkü oxucu üçün anlaşılması çətinlik törədən əsərlərində belə bu cəhəti sezməmək mümkün deyildir.

M.M.Qüdsinin əsasən ərəb və fars dillərindən alınan və bəzən, sanki, sayı-hesabı olmayan həmşafiyə sözləri bu dərəcədə yerli-yerində işlətmək bacarığı sözün həqiqi mənasında təəccüb doğurur. Misala müraciət edək. Şair türkcə yazdığı bir qəsidədə birinci beyt “xərab” sözü ilə bitir, növbəti beytlər isə bu sözə həmşafiyə olan “bətab”, “kəbab”, “cəvab”, “cənab”, “etab”, “estecab”, “bitab”, “esteclab”, “xetab”, “estehbab”, “estesvab”, “ketab”, “hecab”, “ğəbab”, “neğab”, “xab”, “hesab”, “şəbab”, “ləbab”, “qolab”, “səhab”, “sərab”, “beab” və s. (cəmi 55 həmşafiyə söz) ilə tamamlanır. Bu cür misalların sayını artırmaq da olar. Heç şübhəsiz ki, bütün bunlar M.M.Qüdsinin söz ehtiyatı və şairlik istedadı ilə bağlıdır. Məsələ burasındadır ki, bu əsərlər

---

⁸⁸ *Ləb-dodaq*

qafiyə xatirinə söz yığınağı deyildir. Əksinə, şairin hər bir beyti özünəməxsus məzmun və mənaya sahibdir.

Şairin seçdiyi söz və ifadələrin ecazkarlığı, sərrast və mükəmməl ifadə tərzini onu başqalarından fərqləndirir və özünəməxsus edir. Bütün varlığı ilə aşıq olan şair, əsərlərində ənənəvi klassik mövzulara yer vermiş, klassik poeziya qəliblərində yeni söz, ifadə və məzmunlar, mənaca lətif, məzmunca zərif əsərlər yaratmış, sələflərinin mövzu və bədii ifadə tərzlərinə yenilik gətirmiş, əbədi yaşamaq haqqı qazanmış bədii əsərlər yaratmışdır.

Xüsusən tədqiqatçıların rahat, optimal və operativ bir şəkildə yararlanmaları üçün istinadlar aid olduqları səhifələrin sonunda verildi. Bununla belə, onların əlifba sırası ilə “İstifadə olunmuş ədəbiyyat” siyahısında da təqdim edilməsi məqsədmüvafiq hesab olundu.

Son olaraq böyük və unudulmaz şairimiz B.Vahabzadənin aşağıdakı şah beytini xatırlayır və xatırladırım:

Bizim sənət dünyasının qırıq telli sazıyam,
Bir ondan razıyam ki, özümdən narazıyam.

Mən də özündən narazı azsaylı insanlardan biriyəm. Digər tərəfdən, dədə-babadan deyildiyi kimi, “Qul xətasız olmaz”. Bu mənələrdə, xüsusən də, ərəb qrafikası ilə yazılmış mətnlərin oxunuşundakı çətinliklərdən dolayı, həm də M.M.Qüdsinin türkcə əsərlərinin transfoneliterasiyası ilk dəfə həyata keçirildiyindən müəyyən oxu xətlərinin olacağı şübhəsizdir. Ona görə də deyiləcək irad və təkliflər üçün bəri başdan minnətdarlığımı ifadə etməyi özümə borc bilirəm.

M.M.QÜDSİ İRƏVANININ TÜRKDİLLİ ƏSƏRLƏRİ

QƏLƏM ALDIM ƏLƏ (5)

Qələm aldım ələ kim ondan edəm istiktab,
Yazmamış sındı, edib könlüm əsasını xarab.

Dedim ey hasili-binəfi-neyistani-cəfa⁸⁹,
Həsəbi-atəşi-duzəx⁹⁰, ələfi-dastab⁹¹.

İkidil olma, bənə söylə cəhəti-kim, neyçün,
Eylədin həsrət odiylən cigərim böylə kəbab?

Eşidib bu porsuz⁹² bu sözümlü qəmnak oldu,
Nitqi-hal ilə dönüb verdi bana böylə cavab:

Ki, ey ədibi-hünəramuzi-dəbistani-xirəd⁹³,
Müştəriyi-fəzli-ütarüd⁹⁴ rəqəmi-şəmsi-hesab⁹⁵.

Xoş mənanı-nəzəri-daniş⁹⁶ cəlalındır,
Bərşikəstlik⁹⁷ cəhətindən edəsən böylə itab⁹⁸.

Sınmağın var cəhəti, sakit olub hövsələ qıl,
Bicəhət olsa, olurdu cəhəti-isticab⁹⁹.

---

⁸⁹ *Hasili-binəfi-neyistani-cəfa-cəfa qamışlığının faydasız məhsulu*

⁹⁰ *Həsəbi-atəşi-duzəx-cəhənnəm odunun səbəbkarı*

⁹¹ *Ələfi-dəstab- əl suyunun otu*

⁹² *Porsuz-yandırıcı*

⁹³ *Ədibi-hünəramuzi-dəbistani xirəd-ağıl məktəbinin tələbə yazıçısı*

⁹⁴ *Müştəriyi-fəzli-Utarid-Utarid fəzilətinin alıcısı*

⁹⁵ *Rəqəmi-şəmsi-hesab-Günəş hesablamasının obyektı*

⁹⁶ *Daniş-savad, elm*

⁹⁷ *Bərşikəstlik-pərişanlıq*

⁹⁸ *İtab-məzəmmət*

⁹⁹ *Cəhəti-isticab-qəbul səbəbi*

Dedim, ey həmdəmi-xoşsöhbət, qəmdəm olan,
Cəhətin söylə ki, oldum bu cəhətdən bitab¹⁰⁰.

Dedi, ey sahibi-fətənət¹⁰¹, o zamandan ki, binəən¹⁰²,
Eylədim zinəti-kələki-rəqəmi-istihlab¹⁰³.

Bəni-siyahkarından¹⁰⁴ şəb-ü-ruz¹⁰⁵ istədiyin
Ya cavab oldu yazım naməyə¹⁰⁶, ya xətti-xitab¹⁰⁷.

Etmədin həsəxi-nihan¹⁰⁸ əmr bənə bir karı¹⁰⁹,
Ki, edim əzmi-nurilən ben əvvəli-istihcab¹¹⁰.

Dedim ol kar nədir kargəhi-minadən,
Ki, pəsənd¹¹¹ eylə sən, ta mən edəm istisvab¹¹².

Dedi ol mənqəbəti-aliyi¹¹³-Şah Rza,
Ki, odur layiqi-təhrirbini-səbti-kitab¹¹⁴.

Padşahi ki, olub azimi-divani-vücuda,
Olmamış yövmi-qədəmindən onun rəfi-hicab¹¹⁵.

---

¹⁰⁰ *Bitab-halsız*

¹⁰¹ *Sahibi-fətənət-fitnə sahibi*

¹⁰² *Binəən-kökündən*

¹⁰³ *İstihlab-təsvir*

¹⁰⁴ *Siyahkar-günahkar*

¹⁰⁵ *Şəb-ü-ruz-gecə və gündüz*

¹⁰⁶ *Namə-məktub*

¹⁰⁷ *Xətti-xitab-müraciət yazısı*

¹⁰⁸ *Həsəxi-nihan-gizli ifadə*

¹⁰⁹ *Kar-iş*

¹¹⁰ *İstihcab-lazım olan*

¹¹¹ *Pəsənd-bəyənmə*

¹¹² *İstisvab-savab*

¹¹³ *Mənqəbəti-ali-yüksək əsil*

¹¹⁴ *Layiqi-təhrirbini-səbti-kitab-kitab yazılmağa layiq*

¹¹⁵ *Rəfi-hicab-hicabın qaldırılması*

Düşdü, tikdi onun adına fərraşi-qəza¹¹⁶,
Fərşi-gülduzi-zəmin¹¹⁷, xeymey-i-səyyarə qəbab¹¹⁸.

Əql əvvəl sənədi-qədrini Məcnuna verir,
Etsə Leylayi-kəmalatı onun rəfi-niqab¹¹⁹.

Münkiri-məsrəf olur hər kim onu bilsə ədil,
Mislini görsə onun, əhval olur didəyi-xab¹²⁰.

Gər Utarid görə əda-vü- kəmal-ü-hüsnün,
Mat olub dutmuş olur dişinə əngüştü-hesab¹²¹.

Yusifi-lütfi əgər etsə Züleyxayi-fələk,
Pir ikən tazə qılır kəndisinə əhdi-şəbab.

Onun əmrilə olur cəmi-sürbi-qüsur¹²²,
Onun hökmilə olur fərqi-təni-qəşri-lüab¹²³.

Güli-xilqətindən onun qətrəyi-şəbnəm¹²⁴ düşsə,
Məcməi-noh fələki¹²⁵ nüzlə¹²⁶ qılır ətri-gülab.

Bu sənə¹²⁷ mədh degil elm nuriylən verəsən,
Xəbəri-barişi-giysu əsəri mərri-səhab¹²⁸.

---

¹¹⁶ *Fərraşi-qəza-hadisə məmuru*

¹¹⁷ *Fərşi-gülduzi-zəmin-yerin gültəxuyan xahısı*

¹¹⁸ *Xeymey-i-səyyareyi-qəbab-göyün hərəkətli çadırı*

¹¹⁹ *Rəfi-niqab-örtüyün qaldırılması*

¹²⁰ *Didəyi-xab-yuxu gözü*

¹²¹ *Əngüştü-hesab-hesab barmağı*

¹²² *Cəmi-sürbi-qüsur-qüsur elementlərinin cəmi*

¹²³ *Fərqi-təni-qəşri-lüab-bədənin ağız suyu layı fərqi*

¹²⁴ *Qətrəyi-şəbnəm-şeh damcısı*

¹²⁵ *Məcməi-noh fələki-doqquz fələyin məcmusu*

¹²⁶ *Nüzlə-enmə, endirmə*

¹²⁷ *Sənə-dua*

¹²⁸ *Mərri-səhab-səhabə yolu*

Yaraşır şanına, ey şahı-vilayət, özün,
Verəsən əbrə sən abı, edəsən abi-sərab.

Eyləsən qəlbi olur ayineyi-əksi-rica¹²⁹,
Dərgahın olsa əgər cilvəgəri-hüsni-məab¹³⁰.

Dutdu xaric olur badiyeyi-imkandan,
Xeymeyi-qədrin üçün eyləsələr məddi-tənaab¹³¹.

Qübbeyi-çərxi-bərin¹³² sehri cəlalın üzrə,
Bin nəzər qılsa əda, görməz onu əbri-hübab¹³³.

Səliqeyi-mehrinilən olmasa gər kaf¹³⁴ xəzib¹³⁵,
Səlb olur sərvət əlindən zəhəbi-zəngi-xəzab¹³⁶.

Səbəbi-rütbə olur onlara hey qami-rükub¹³⁷
Duta Cəbrail Səməndin, basa gərdunə¹³⁸ rükab¹³⁹.

İrtifayi-dərəcətin¹⁴⁰ nəzərə gəlməz əgər,
Səfhəyi-şəms-ü-qəmərdən edələr üstürlab¹⁴¹.

---

¹²⁹ *Ayineyi-əksi-rica-xahiş ifadəsinin aynası*

¹³⁰ *Cilvəgəri-hüsni-məab-sığınacaq gözəlliyinin cilvəsi*

¹³¹ *Məddi-tənaab-tənaab məddi (işarəsi)*

¹³² *Qübbeyi-çərxi-bərrin-quru fəlak qübbəsi*

¹³³ *Əbri-hübab-küləyin gətirdiyi bulud*

¹³⁴ *Kaf-hərf adı*

¹³⁵ *Xəzib-səs dəyişməsi*

¹³⁶ *Zəhəbi-zəngi-xəzab-sarı pas qızılı*

¹³⁷ *Qami-rükub-əyilmə hərəkəti*

¹³⁸ *Gərdun-boyun*

¹³⁹ *Rükab-üzəngi*

¹⁴⁰ *İrtifayi-dərəcəat-dərəcələrin yüksəkliyi*

¹⁴¹ *Üstürlab-bucaqölçən*

Gər sənin möhreyi-mehrin¹⁴² ola avizeyi-mar¹⁴³,
Mərhəmi-zəxmə¹⁴⁴ dönər əfinin ağzında ləab¹⁴⁵.

Babili-xür¹⁴⁶ ola gər cəveyi-cəng¹⁴⁷ mehrindən,
Ar olur himmətinə eyləməyi seydi-üqab¹⁴⁸.

Mərkəzi əsli-xəta¹⁴⁹ üzrə dönər dairəsi,
Gərdişi-rahimlən olmasa pərgari-səvab¹⁵⁰.

Müstəhəqqi sədaqət olsa, sənin feyzin üçün,
Binəhayətlik olur eyləsələr fərzi-nəsab¹⁵¹.

Gər sənin rəyin ola vasiteyi-rəfi-təzad,
Dəst¹⁵² bər gərdən¹⁵³ olur ülfət üçün etsin dad.

Gər Süleyman itabın verə fərmani-nikal¹⁵⁴,
Ədəmin¹⁵⁵ həsb¹⁵⁶ olur məhbəsi-divi-şərab.

Quşmal¹⁵⁷ etsə sənin möhtəsəbi-mehrin əgər,
Zicrdən¹⁵⁸ çərxə yetər naləyi-əfqani-rübab.

---

¹⁴² *Möhreyi-mehr-məhəbbət palçığı*

¹⁴³ *Avizeyi-mar-ilan muncuğu*

¹⁴⁴ *Mərhəmi-zəxm-yara mərhəmi*

¹⁴⁵ *Ləab-zəhər*

¹⁴⁶ *Xür-şad*

¹⁴⁷ *Cəveyi-cəng-müharibə səbəbi*

¹⁴⁸ *Seydi-üqab-qartal ovu*

¹⁴⁹ *Əsli-xəta-səhv prinsip*

¹⁵⁰ *Pərgari-səvab-savab pərgarı*

¹⁵¹ *Fərzi-nəsab-şəcərə düşüncəsi*

¹⁵² *Dəst-əl*

¹⁵³ *Gərdən-boyun*

¹⁵⁴ *Nikal-yaxşı*

¹⁵⁵ *Ədəm-yoxluq*

¹⁵⁶ *Həsb-paxıllıq*

¹⁵⁷ *Quşmal-əzmə*

¹⁵⁸ *Zicr-yer*

Etməsəydi yaxasin parə¹⁵⁹ xəlq şövqündən,
Fələk etməzdi onu kəsəti-xurşidə qütab¹⁶⁰.

Səcdəgah etmiş onu cümlə mələklər ol dəm,
Ki, mübarək qədəmindən götürüb nəqşi-türab.

Kəsəti-zayir əlindən mələkə yer qalmaz,
Dərgəhin, rahi ki, əgər dutsa bircəmi-gülab.

Dərgahi-şəh yolunu bir neçə səg¹⁶¹ dutmağilən,
Eyləməz tərək gədəməslək əyab-ü-zühab¹⁶².

Açılar qüssə yolu könlümə bağlansa bu rah¹⁶³,
Bağlanar qəm qapısı, çöhrəmə açılsa bu bab¹⁶⁴.

Etsələr mən` bəni canibi-kuyindən¹⁶⁵ əgər,
Gedərəm suyinə¹⁶⁶, olmam belə mən` ilə mücab¹⁶⁷.

Neylərəm ol bədəni ki, etmiyə kuyində dirəg¹⁶⁸,
İstəməm ol könlü ki, etmiyə suyinə şitab¹⁶⁹.

Ol səfərdən ki, rücu etmədi nə mərd-ü-nə zən,
Ol xətdərdən ki, xilas olmadı hiç şeyx-ü-təbab¹⁷⁰.

---

¹⁵⁹ *Parə-cırma, cırıq*

¹⁶⁰ *Qütab-pərdə*

¹⁶¹ *Səg-it*

¹⁶² *Əyab-ü-zühab-eyiblər və günahlar*

¹⁶³ *Rah-yol*

¹⁶⁴ *Bab-qapı*

¹⁶⁵ *Canibi-kuy-küçə səmti*

¹⁶⁶ *Su-tərəf*

¹⁶⁷ *Mücab-razi*

¹⁶⁸ *Dirəg-dayanma*

¹⁶⁹ *Şitab-tələsmə*

¹⁷⁰ *Təbab-həkimlər*

Yetmədi lütfün ilən vəzimə asibi-xüsum¹⁷¹,
Dəymədi piraħəni-Yusifə inab¹⁷² ze ab¹⁷³.

Dadrəslik¹⁷⁴ buludun olmasa gər sayəəfkən¹⁷⁵,
Bərƒ tən¹⁷⁶ cismim olur tabəşi-zülmünlə¹⁷⁷ məzab¹⁷⁸.

Bir-biri üstə çıxar çərxə şəyatini-qəmim¹⁷⁹,
Yetməsə canibi-feyzindən əgər bərəhmi-şəhab.

Münşayi-nitqim¹⁸⁰, əgər olmasa mədhin, ölərəm,
Bu qədər hüsni-məğalat ilə məthini dəvab¹⁸¹.

Bu mətah süxənimdir¹⁸², o qəbuli-nəzərin,
Olsa, dəstani-hezar¹⁸³, olmasa, qovğayi-qürab¹⁸⁴.

Surəti-ləfzi görüb, bəkri-məəninə¹⁸⁵ tələq,
Vermə kim, hüsne degil hacəti-təxti-siyab¹⁸⁶.

Tapmasa lütfi-məənimi, məna nə əcəb,
Olmamış şəhdi-suxən¹⁸⁷ təmeyi-zənburi-zübab¹⁸⁸.

---

¹⁷¹ *Asibi-xüsum-düşməncilik zərəri*

¹⁷² *İnab-dodaq*

¹⁷³ *Ze ab-sudan*

¹⁷⁴ *Dadrəslik-havadarlıq*

¹⁷⁵ *Sayəəfkən-kölgəsalan*

¹⁷⁶ *Bərƒən-qərbədən*

¹⁷⁷ *Tabəşi-zülm-zülmün parıltısı (təsiri)*

¹⁷⁸ *Məzab-əzaba düçar*

¹⁷⁹ *Şəyatini qəm-kədər verən şeytanlar*

¹⁸⁰ *Münşiyi-nitq-nitq yazısı*

¹⁸¹ *Dəvab-canlı*

¹⁸² *Süxən-söz*

¹⁸³ *Dəstani-hezar-min dastan*

¹⁸⁴ *Qovğayi-qürab-qurbağa savaşı*

¹⁸⁵ *Bəkri-məəni-məna yeniliyi*

¹⁸⁶ *Siyab-bəzək*

¹⁸⁷ *Şəhdi-süxən-söz balı*

Yüz min ənbar qılıb İsadən ənbayi¹⁸⁹-zəman,
Tən edilər ona, kim, cəm edə miqdari cərab¹⁹⁰.

Etsələr eyni səlah¹⁹¹ üzrə olur feli-qəbih¹⁹²,
Eyləsəm şər ilə bir əmri, olur şeyi-əcab¹⁹³.

Ol cəhətdən ki, sənin nəşəyi-feyzin yetişib,
Düşmənin tənəni degil sənəni, xəbəri əfsanəyi-xab¹⁹⁴.

Gər sənin olmasa mehrin, çə cəhim-ü-çə nəim¹⁹⁵,
Gər sənin olmasa lütfün çə uğab-ü-çə səvab.
Möhnəti, mədhi-şəhi-din sənə məğdur¹⁹⁶ olmaz,
Götürüb dəst dua ilə gələn xətmə-xitab.

Ta ki, var ünsürə-mayidə¹⁹⁷ məbə¹⁹⁸ hiç səfa,
Ta ki, var ünsürə-narid¹⁹⁹, sirri-suzişi-tab²⁰⁰.

Dustun eyni-inayətilə olsun mənzur,
Düşmənin çəksin əbədətəşi-qəhrilə əzab.

---

¹⁸⁸ *Təməyi zənburi zühab-çəşmələrin bal dadı*

¹⁸⁹ *Ənba-xəbərlər*

¹⁹⁰ *Cərab-kisə*

¹⁹¹ *Səlah-məsləhət*

¹⁹² *Feli-qəbih-qəbahətli əməl*

¹⁹³ *Şeyi-əcab-qəribə şey*

¹⁹⁴ *Əfsanəyi-xab-yuxu əfsanəsi*

¹⁹⁵ *Çə cəhim-ü-çə nəim-nə cəhənnəm və nə cənnət*

¹⁹⁶ *Məğdur-qismət*

¹⁹⁷ *Ünsürə-mayidə-süfrə ünsürləri*

¹⁹⁸ *Məbə-nəbadə, qətiyyə*

¹⁹⁹ *Ünsürə-narid-hədiyyə ünsürləri*

²⁰⁰ *Sirri-suzişi-tab-parıltı odunun sirri*

DAD (19)

Dad bu çərxi-sitəmgərdən, dad,
Nuri gözdən necə gör ayırdı.

Dəmbədəm tiri-qəzasını atıb,
Hər zaman qəllə²⁰¹ ilə pil²⁰² qırdı.

Rövnəqi-behcət olan tazə gülü,
Yəni növxasteyi Allah verdi.

Görməmiş vəqti-səhərgah murad,
Bir gecə şaxi-bəqadan qırdı.

Təbi-Qüdsi dedi tarixi üçün,
Aldı çərx onu ki, Allah verdi.

QƏSİDƏ (31-müləmmə)

Oldu fərmani-qəza zivəri-tuqramisal²⁰³,
Gəldi divani-qədərdən belə münəvvər²⁰⁴ hilal²⁰⁵.

Amilani-əməl aləmi-imkan etsin,
Hər biri karına kəsbi²⁰⁶-şərəfi-istikmal²⁰⁷.

---

²⁰¹ *Qəllə-sürü*

²⁰² *Pil-fil*

²⁰³ *Zivəri-tuqramisal-Tuğra kimi bəzək*

²⁰⁴ *Münəvvər-işıqlı*

²⁰⁵ *Hilal-ay*

²⁰⁶ *Kəsib-əldə etmə*

²⁰⁷ *İstikmal-kamilləşmə*

Əncümi-sə`d²⁰⁸ olub azimi-əşrafi-büyut²⁰⁹,
Eyləsinlər qamusu tərki-hübubati-cəmal²¹⁰.

Nəzləsindən çıxıban niruyi-ələmərə²¹¹,
İrtifainə²¹² yetib eyləməsin əzmi-zəval²¹³.

Fələk bu müslümün xoş edibən övzain²¹⁴,
Bağlasın məntəqəyi-əzmi-ədayi-iqbal.

Ehtiras ilə durub tikməyə fərraşi-səba,
Barqahi-şərəf əbri-hümayuni-əzlal²¹⁵.

Fərşi-gülduzi-çəmən büsat qılıb səhradə,
Eyləsin yer üzünü behcət²¹⁶ ilən malamal²¹⁷.

Rəşxi-şəbnəm²¹⁸ saçıban səy ilə səfayi-həva,
Eyləsin rəfi-qubari-ələm²¹⁹-ü-gərdi-mələl²²⁰.

Açıban badi-səhər²²¹ qönçəni xəndan²²² etsin,
Götürüb bərgə²²³ gül, eyləsin izhari-cəmal²²⁴.

---

²⁰⁸ Sə`d-səadət

²⁰⁹ Buyut-ölçülər

²¹⁰ Hübubati-camal-burada camal cizgiləri

²¹¹ Niruyi-ələmərə-dünyanı bəzəyən güc

²¹² İrtifa-yüksəklik

²¹³ Əzmi-zəval-zavala tərəf

²¹⁴ Övza-vəziyyə

²¹⁵ Əzlal-zülallar

²¹⁶ Behcət-yaxşılıq

²¹⁷ Malamal-büsbütün

²¹⁸ Rəşxi-şəbnəm-şeh ətri

²¹⁹ Rəfi-qubari-ələm-kədər qubarınnın kənarlaşdırılması

²²⁰ Gərd-ü-mələl-çöküntü və sıxıntı

²²¹ Badi-səhər-səhər küləyi

²²² Xəndan-gülər

²²³ Bərg-yarpaq

²²⁴ İzhari-camal-camalın zühuru

Cuybarani-çəmən²²⁵ mövci-müsəlsəl²²⁶ qılsın,
Abşar²²⁷ ilə çəkib qəhqəhəsin bari-zülal²²⁸.

Vəcdilən badi-səba azimi-bustan olsun,
Rəqşə gəlsin hərəkətindən onun tazə nihal.

Nafeyi-mişki açıb ənbərsara birgə,
Nəşayi-cani-cəhan qılsın anı badi-şimal.

Nezhəti-gülşən ilən bağlasın əmini-can,
Sərbəsər yer yüzini cümlə səhərə²²⁹-vü-cəbal²³⁰.

Böylə zinət bu cəhan içrə neçündür görsün,
Sahibi-dövlət üçün layiqi-övrəngi-cəlal²³¹.

Qeyd: növbəti 6 beyt farscadır:

والی مصر کرم حضرت یوسف پاشا
آفتاب شرف و بدر شهپر اقبال

آصف عهد سلیمانی سلطانی سلطان سلیم
مهر اوج عظمت مطلع عز و اجلال

زینت مسند حکم اصل نظام عالم
در دریای خرد گوهر یکتای کمال

کرد اساس عظمت زینت عراده ارض
تا قطار فلکش باز رهد زین احمال

---

²²⁵ Cuybarani-çəmən-çəməninin yağış cıyırları

²²⁶ Mövci-müsəlsəl-ardıcıl dalğa

²²⁷ Abşar-şəlalə

²²⁸ Bari-zülal-şirin meyvələr

²²⁹ Səhərə-səhrələr

²³⁰ Cəbal-çöllər

²³¹ Layiqi-övrəngi-cəlal-təntənə taxtına layiq

این نه حمت که حکمش برساند بر جای
این نه قدرست که امرش بگشاند به جمال

سرخ رویست هم از ساغر جودش سرخای
خال رخسار جهانست ز لطفش شمخال

Qeyd: növbəti 3 beyt ərəbcədir:

کلمانال من الدهر ضرار اتفنیس
لم یکن غیر موالیه لوالیه دال
طوله صاح الی الشوق صبا حاد مساء
لا الی المعدن و البحر الی الباب تعال
بید خازنه کنز خراجات الروم
بالغدو جمعت ما بقیبت بالأصال

Qübbeyi-çərxi bərrindən²³² səhər hər gün açar,
Daneyi-hurru üçün morği-zəkayi-zərrin bal²³³.

Cəm edir malı üçün şiveyi-bəxşəndəyi-həram,
Malıdır aləm üçün məzhəbi-cürmində²³⁴ həlal.

Qeyd: Növbəti 3 beyt farscadır:

مفلس روم و عجم کسبه بر کنج کرم
منعم هر دو طرف ریزه خور خان نوال

زنده کردست ز اعجاز سیاست کاری
مسننی را که دمی زنده ندیدست آجال

کرده باطل همه از رهگذر و بیزاری
مدعی را که مسلم شده بود از ازال

²³² *Qübbeyi-çərxi-bərrin-uca fələk qübbəsi*

²³³ *Morği-zəkayi-zərrinbal-qızılı qanadlı zəka quşu (idrak)*

²³⁴ *Cürm-cism*

Bərfi²³⁵-ədasıdır surət-i hər qəzəbi,
Zati-məlzumə yetər lazimeyi əz məhlal²³⁶.

Hiddətindən uya bilməz gecə-gündüz ta göz,
Sətvətindən²³⁷ tutar qələ'nin içində qəral²³⁸.

Gün kimi çəksə əgər tiqi-zərəfşan²³⁹ verməz,
Ədəmi-xüsmi²⁴⁰ onun fürsəti-qaçmağa məcal.

Hər tərəfə dönsə kövkəbəsi fəth-ü-zəfər,
Qamudan əqdəm²⁴¹ edərlər ikisi istiqlal.

Tələsir etməyə əmvalını bəxşayışi-xəlq,
Eylə kim xahiş edər aşıqi məhcuri²⁴²-vüsal.

Zəri-məhbubeyi-can cümlə nisar eylərlər,
Rəqəmi-müjdə²⁴³ yazıb etsə tətarın²⁴⁴ irsal²⁴⁵.

Fəqr²⁴⁶ əgər etsə həya, cövrü²⁴⁷ edər istintaq,
Səbr əgər etsə ədəb, himmət edər istimal²⁴⁸.

---

²³⁵ *Bər-f-qar*

²³⁶ *Əz məhlal-halalından*

²³⁷ *Sətvət-əzəmət, vüqar*

²³⁸ *Qəral-qərar*

²³⁹ *Tiği-zərəfşan-parlaq qılınc*

²⁴⁰ *Ədəm-xüsm-qeyri-düşmənçilik*

²⁴¹ *Əqdəm-əvvəl*

²⁴² *Məhcur-sıxıntı*

²⁴³ *Rəqəmi-müjdə-müjdə xəbəri*

²⁴⁴ *Tətar-tatar*

²⁴⁵ *İrsal-göndərmə*

²⁴⁶ *Fəqr-yoxsulluq*

²⁴⁷ *Cövr-ədalətsizlik*

²⁴⁸ *İstimal-istifadə*

Çəkmədi əsri-səadət əsərilən Həccac,
Dövlətin nazlı ərusundan²⁴⁹ o, bu dərdi-dələl²⁵⁰.

Gər səadət buluban gəlsə huzuruna ənvər²⁵¹,
Kani-izz²⁵² oldu qami-Əli²⁵³ safi-nael²⁵⁴.

Bəhri-zəxxari-kərəm²⁵⁵ birdən edər müstəğni²⁵⁶,
Tökməmiş ərzi-mətəlib²⁵⁷ əraqin²⁵⁸ əhli-sual.

Eylə xurşid ətadır²⁵⁹ nəzəri-feyzindən²⁶⁰,
Dəf`ətən²⁶¹ bədrə²⁶² dönər baxsa ona tazə hilal.

Kişvəri²⁶³ cümlə cəhanı ismilə təxsir²⁶⁴ etmiş,
Yetməmiş kimsə ilə xatirinə əzmi-qətal²⁶⁵.

Aləmin ədn²⁶⁶ kibi touməsi²⁶⁷ məmur olmaz,
Əşhəbi²⁶⁸ qoymasa onda qədəmi-fərruxfal²⁶⁹.

---

²⁴⁹ Ərus-gəlin

²⁵⁰ Dələl-dələlət

²⁵¹ Ənvər-nur, işıq

²⁵² Kani-izz-şərəf mədəni

²⁵³ Qami-Əli-Əli hərəkəti

²⁵⁴ Safi-nael-uğur saflığı

²⁵⁵ Bəhri-zəxxari-kərəm

²⁵⁶ Müstəğni-zəngin

²⁵⁷ Ərzi-mətəlib-mövzuların izharı

²⁵⁸ Əraq-tər; burada mahiyyət, cövhər

²⁵⁹ Xurşidi-ata-bağışlayan Günəş

²⁶⁰ Nəzəri-feyz-fəzilət baxışı

²⁶¹ Dəf`ətən-bir neçə dəfə

²⁶² Bədr-nurlanmış ay

²⁶³ Kişvər-ölkə

²⁶⁴ Təxsir-dilə salma

²⁶⁵ Əzmi-qətal-təhlükə əzmi

²⁶⁶ Ədn-əbədi cənnət

²⁶⁷ Toumə-yemək

²⁶⁸ Əşhəb-isti-soyuğa düşmə

²⁶⁹ Fərruxfal-xoştale

Ol nadan ki, onun ədli cəhangir olmuş,
Məskəni-zeyğəm²⁷⁰ olub mərtəi-arami-qəzal²⁷¹.

Nemətin sanma moucibi²⁷²-iftar olmuş,
Qaşı əyməsi onun misli-hilali-şəval²⁷³.

Çarənin rişəsinə²⁷⁴ düşsə düyün dövrindən,
Naxon²⁷⁵ həlli olur əqdə güşeyi-əşkal²⁷⁶.

Nə qədər qüssə ilən gəlsə əgər bir kimsə,
Dərgahından qayıdar mərhəmətilən xoşhal.

Hərb üçün qoysa əgər Rəxşi qədəm meydanə,
Heybəti-Zöhrə güdazından olur Rüstəmi-Zal.

Əzm edib qoysa qədəm bir ləh²⁷⁷ rükabın²⁷⁸ gözüne,
Gəzdirər şəhri-fənasınıərbabi-cidal²⁷⁹.

Çıxarır rahət üçün rəxtini²⁸⁰ dü zənəni-fəsad²⁸¹,
Fitnə başına çəkər uymağı üçün bir tal²⁸².

Əql əgər rəyi ilən etməsə tədbiri-səvab,
Çıxmaz adına qəzadan rəqəmi-istiqlal²⁸³.

---

²⁷⁰ *Zeyğəm-qəmli*

²⁷¹ *Mərtəi-arami-qəzal-qəzəlin sakitləşdirici ucalığı*

²⁷² *Moucib-səbəb*

²⁷³ *Şəval-Şəval (ay adı)*

²⁷⁴ *Rişə-kök*

²⁷⁵ *Naxon-dırmaq*

²⁷⁶ *Güşeyi-əşkal-şəkil güşəsi*

²⁷⁷ *Ləh-əzilmə*

²⁷⁸ *Rükab-üzəngi*

²⁷⁹ *Ərbabi-cidal-mübarizə xadimləri*

²⁸⁰ *Rəxt-paltar*

²⁸¹ *Zənəni fəsad-fəsad qadını*

²⁸² *Tal-qiraət*

Etdi çün daddehiyi-teştiyi-hüsni-cəhan²⁸⁴,
Neçəsi Şirin olub şanəkeşi²⁸⁵-zülfi-məral²⁸⁶.

Niknamlıq²⁸⁷ ömrü ilə uzunluq dutmuş,
Münqəzi²⁸⁸ qılmaz onu keçməkilən mah²⁸⁹ ilə sal²⁹⁰.

Olmuş əsli-zəmirində²⁹¹ qərəz qeyr²⁹² əz cud²⁹³,
Dutmamış qəlbi-rəufunda əbəd qeyr əz mal.

Növbəti 5 beyt farscadır:

مسند حکمش اگر زینت دیوان گردد
از کف خویش دهد باز به تیهو چنگال

سر به گوش است به سنگ تنش در محبوب
رو برو بسته بخاک هممش نقشی ریال

حکم مطلوب جهان گشته بدیهی ازوی
حد وسط نبود واسطه استحصال

گر امیدى به در آید ز درش با دل خوش
لطف با وجود گر صیحه ز ندارد منال

گر به عزت نشدی زوج زلیخای جهان
نشدی تا ابد محصنه از قحط رحال

---

²⁸³ *Rəqəmi-istiqlal-istiqlal nişanəsi*

²⁸⁴ *Daddehiyi-teştiyi-hüsni-cəhan-dünya gözəlliyi Günəşinin ədaləti*

²⁸⁵ *Şanəkeş-daraq*

²⁸⁶ *Məral-maral*

²⁸⁷ *Niknamlıq-yaxşı ad*

²⁸⁸ *Münqəzi-qəzadan*

²⁸⁹ *Mah-ay*

²⁹⁰ *Sal-il*

²⁹¹ *Zəmir-əvəzlik*

²⁹² *Qeyr-başqa*

²⁹³ *Əz cud-səxavətdən*

Elə həbs eyləməmiş qaça şəyatini-fəsad²⁹⁴,
Elə sədd eyləməmiş ta çıxax ya couci-zülal²⁹⁵.

Elə müstəhkəm edib car cəhət ətrafin,
Eləyə bilməz ona rəxnə gər cərxi-əxlal.

Gər qiyas etsə onu fərzi-xirəd²⁹⁶ bir taşə²⁹⁷,
Gövhəri etmiş olur qədrdə şəbihi-səfal²⁹⁸.

Bir gecə fikri-rühiylə müsahib var ikən,
Söylədi əcz-ü-niyaz²⁹⁹ ilə o dəm fikri-xəyal.

Gəl bənİLən gəzibən ərsəyi-dövrən görəlim,
Sahibi-dövlət üçün hiç bulunurmu zəval?

Gəlibən fikr onun əql-ü-kəmalına dedi,
Ki, zəhi³⁰⁰ fəhmi-füzulanə³⁰¹, zəhi fərzi-məhal³⁰².

Doğmamış madəri³⁰³-dövrən belə fərzəndə³⁰⁴ nəzir³⁰⁵,
Etməmişdir sədəfi-dəhrə bu lölöyə iqbal.

---

²⁹⁴ Şəyatini-fəsad-fəsad şeytanları

²⁹⁵ Couci-zülal-gözəl pipik

²⁹⁶ Fərzi-xirəd-ağıllı ehtimal

²⁹⁷ Taş-daş

²⁹⁸ Şəbihi-səfal-əhəngə oxşatma

²⁹⁹ Əcz-ü-niyaz-acizlik və ehtiyac

³⁰⁰ Zəhi-afərin

³⁰¹ Fəhmi-füzulanə-fazil anlayış

³⁰² Fərzi-məhal-çətin ehtimal

³⁰³ Madər-ana

³⁰⁴ Fərzənd-övlad

³⁰⁵ Nəzir-tay

Əməli tək yoxdur ona səhfeyi-ədlində³⁰⁶ ədil³⁰⁷,
Gün kimi yoxdur ona aləmi-əsrində misal.

Hərfi əlqabi³⁰⁸ olur nəbiyə³⁰⁹ hökmi-sifat³¹⁰,
İsmi-samisi³¹¹ olur şahidi-hüsni-əf al³¹².

Hər kimin surəti-halı ola qəsd-i-nəzəri,
Bəxtinin ayinəsindən görünür hüsni-mal.

Gər mələk göydən enib hüsni-visalın görsə,
Əl yerindən götürüb rəyi edər istibdal³¹³.

Hüsni-xəlqindən onun aləm əgər ərz olsa,
Cövhəri-zatına yetməz qərəzi-nöqsi-kəlal³¹⁴.

Mərəzi-büğzi³¹⁵ əgər sinədə cagir³¹⁶ olsa,
Nəfəsin qəti` olur aqibət əl-soal.

Əfvi-zəllati³¹⁷ olur rəhmdə təşdid-üqab³¹⁸,
Ədl zənciri olur hökmdə zənciri-nikal³¹⁹.

---

³⁰⁶ *Səhfeyi-ədl-ədalət səhnəsi*

³⁰⁷ *Ədil-adil*

³⁰⁸ *Əlqabi-ləqəb*

³⁰⁹ *Nəbi-peyğəmbər*

³¹⁰ *Hökmi-sifat-sifət hökmləri*

³¹¹ *İsmi-sami-ikinci ad*

³¹² *Şahidi-hüsni-əf al-feillərin gözəlliyinin şahidi*

³¹³ *İstibdal-dəyişmə*

³¹⁴ *Qərəzi-nöqsi-kəlal-yetməzlik nöqsanı eybi*

³¹⁵ *Mərəzi-büğzi-bəlgəm xəstəliyi*

³¹⁶ *Cagir-əvəzləmə*

³¹⁷ *Zəllat-zəlillik*

³¹⁸ *Üqab-qartal*

³¹⁹ *Nikal-xoş*

Şərəfi-söhbətini tapan kəsani bulmaz,
Səğeyi-hərfi-səhihindən³²⁰ onun bir əğlal³²¹.

Nameyi-namı ilən hüsni-bəraati-fəza,
Kişvəri-Rumi rəfa üçün edər istihlal³²².

Gər xətai-şərəfin tapsa hüzurunda əmin,
Küfr olur himmətinə olsa işiyçin əhmal³²³.

Şahın hökmü əgər rəxnəyi-gərdin dutsa,
Can verər qəhrə, qəzəbdən bulanardı əhmal³²⁴.

İstəsə qədri-rəvahi Asəfəsi tək hər gün,
Aləmi seyr qılır təxti-rəvanında bəğal³²⁵.

Ol Süleymani-cəhandır kim, onun dövründə,
İmtihaninə çəkər divi təsəlsüli-iqlal³²⁶.

Bəxti-bərgəştə³²⁷ əlin dutma lütfi-nəzəri,
Kəsrəti-qüssə³²⁸ qılır pir kibi onu paymal³²⁹.

Çün onun dövlətinin müstəbəsi³³⁰ bağlanmaz,
İşrətin arizi-beyzasıdır³³¹ daim al³³².

---

³²⁰ *Səğeyi-hərfi-səhih-doğru sözün etimadı*

³²¹ *Əğlal-dərviş*

³²² *İstihlal-halallıq istəmə*

³²³ *Əhmal-ihmal*

³²⁴ *Əhmal-məhəllələr*

³²⁵ *Bəğal-qatırçı*

³²⁶ *Təsəlsüli-iqlal-yoxsulluğun davamı*

³²⁷ *Bəxti-bərgəştə-üzü dönmüş tale*

³²⁸ *Kəsrəti-qüssə-qəmin çoxluğu*

³²⁹ *Paymal-pərişan*

³³⁰ *Müstəbə-taxt*

³³¹ *Beyza-dəvətikanı*

³³² *Al-qırmızı*

Bülbüli-naləkəşi³³³ bağı-Əcəmdir Qüdsi,
Gər əda bilməz edə Rum təriqiylə³³⁴ məqal³³⁵.

Sədəfi-fikri çıxanda ləhəci-təbindən³³⁶,
Dürri-mənidir³³⁷ lölöyi-lə-ləyəki³³⁸ hal.

Yetməmiş həzrətinə məhdidə guya oldu,
Baxmamış surətinə könüldə etdi timsal.

Mədhəti-xalis odur kimsə ki, məmduhi³³⁹ üçün
Görməmiş vəsfin edə hüsni-dasını³⁴⁰ seğal³⁴¹.

Qəmli mədhi dua rəsmi ilən xətm etdi,
Götürüb sövti-cəririlə³⁴² dedi bu minval.

Ta fələk dövr edibən fe`lə çəkər qüvvəsini,
Ta zəmin həml qılır məskəni üstündə səfal³⁴³.

Kövkəbi-taleinə³⁴⁴ yetməsin afati-oful³⁴⁵,
Olmasın dövlətin düşməne ovqati-zəval.

---

³³³ *Naləkəş-naləçəkən*

³³⁴ *Təriq-üsul*

³³⁵ *Məqal-ifadə*

³³⁶ *Ləhəci-təb-təb ləhcəsi*

³³⁷ *Dürri-məni-məna dürr*

³³⁸ *Lölöyi-lə-ləyəki-Ləyək mirvarisi*

³³⁹ *Məmduh-hami*

³⁴⁰ *Das-oraq*

³⁴¹ *Seğal-sığallama*

³⁴² *Sövti-cərir-rəvan səslə*

³⁴³ *Səfal-kerəmit*

³⁴⁴ *Kövkəbi-tale-tale ulduzu*

³⁴⁵ *Afəti-uful-gizli zərər*

QƏSİDƏ (32)

Xosrovi-əncüm edib əzmi-şəbistan qərar,
Çəkilib zülmətli aləmə miskin astar.

Xəlqi-aləm qamusu rahət ilən uymaqda,
Məni-məhzun oturub fikr ilə qaldım bidar.

Ki, neyçün oldu fəza rəmzini silmək müşkül,
Ki, nədən oldu qədər sirrini bilmək düşvar?

Müştəridən³⁴⁶ alınıb məzləti-rəfi-məqam³⁴⁷,
Verilibdir Zühələ³⁴⁸ rütbeyi-ülyamədar³⁴⁹.

Görgilən haləti-xurşidi-cəhanaranı,
Pareyi-əbri-siyəh³⁵⁰ qət` edər³⁵¹ ondan ənvar³⁵².

Çəşmeyi-abi-zülal³⁵³ ki, ayinəsandır³⁵⁴ safi³⁵⁵,
Fizzevi-xak³⁵⁶ qılır cümləsini tirə-vü-tar³⁵⁷.

Meyvəsin çox yetirir şaxəsinə³⁵⁸, var həsənət³⁵⁹,
Şəcəri-təyyib³⁶⁰ üçün az olur ibrizi-səmər³⁶¹.

---

³⁴⁶ Müştəri-planet adı

³⁴⁷ Məzlət-sürüşmə

³⁴⁸ Zühəl-planet adı

³⁴⁹ Rütbeyi-ülyamədar-ucalıq məqamı

³⁵⁰ Pareyi-əbri-siyah-qara bulud parçası

³⁵¹ Qət` edər-kəsər

³⁵² Ənvar-nur

³⁵³ Çəşmeyi-abi-zülal-saf su çəşməsi

³⁵⁴ Ayinesan-ayna kimi

³⁵⁵ Safi-saf

³⁵⁶ Fizzevi-xak-torpaq

³⁵⁷ Tire-vü-tar-qara və tutqun

³⁵⁸ Şaxə-budaq

³⁵⁹ Həsənət-gözəllik

³⁶⁰ Şəcəri-təyyib-yaxşı nəsil

Görməmiş kimsə cəhan içrə ki, bir aşiq üçün,
Neməti-vəsli ola yarı ilən biəğyar³⁶².

Cahili-süflə³⁶³ olur dövlətilən sahibi-cah,
Sahibi-fəzl³⁶⁴ qalır ruzisi üçün naçar³⁶⁵.

Əhməqi-dün³⁶⁶ könlü gülşəni-əzhari-nişat³⁶⁷,
Aqilin xatiridir³⁶⁸ xari³⁶⁹ qəmilən əfkar³⁷⁰.

Nəəm³⁷¹, zahir-ü-batin³⁷² səməriylən³⁷³ görməm,
Kimsənin rövzeyi-bəxti³⁷⁴ ola birdən pürbar³⁷⁵.

Aqibət əql görüb haləti-heyranlığımı,
Söylədi ki ey tələbi həqdə olan, ya huşyar³⁷⁶.

Cameyi-cümlə kəmalati-nəəm³⁷⁷ bulunmaz,
Mümkünat içrə məgər sahibi-əclali-qar³⁷⁸.

---

³⁶¹ İbrazi-səmər-fayda ifadəsi

³⁶² Biəğyar-düşmənsiz

³⁶³ Cahili-süflə-alçaq cahil

³⁶⁴ Sahibi-fəzl-fəzilət sahibi

³⁶⁵ Naçar-əlacsız

³⁶⁶ Əhməqi-dün-yaramaz axmaq

³⁶⁷ Gülşəni-əzhari nişat-şadlıq ifadəsi bağçası

³⁶⁸ Xatir-zehin

³⁶⁹ Xari-zələlət

³⁷⁰ Əfkar-fikirlər

³⁷¹ Nəəm-bəli

³⁷² Zahir-ü-batin-xaric və daxil

³⁷³ Səmər-fayda

³⁷⁴ Rövzeyi-bəxti-bəxt bağçası

³⁷⁵ Pürbar-barlı

³⁷⁶ Huşyar-huşlu

³⁷⁷ Kəmalati-nəəm-təsdiqlənmiş kamal

³⁷⁸ Sahibi-əclali-qar-mağaranın cəlal sahibi

Taci-fərqi-əzəməti-Həzrəti-Yusif paşa,
Qürreyi-eyni-cəhan³⁷⁹, məfxəri-valayi-təbar³⁸⁰.

Mədəni-cudi³⁸¹ səxa³⁸², ləcceyi-ürfani³⁸³ kəmal,
Məsnədarayi-şərəf³⁸⁴, mərcəi-hükkami-kibar³⁸⁵.

Kəfi-cudi³⁸⁶ mədən olub münfəli-əfzayeşi-kan³⁸⁷,
Dili-bəxşindən³⁸⁸ olub verməyə şərməndə³⁸⁹ bəhar.

Xidmətin fəxr bilir kəndisinə sahibi-cah,
Görünüşündən götürüb təntənəsi şə`bi-qar³⁹⁰.

Tiği-büran³⁹¹ çəkibən azimi-meydan olsa,
Ədəmi-xüsmi³⁹² olur pişvəri-əzmi-fərar³⁹³.

Hər zaman kövkəbəsi³⁹⁴ bir tərəfə əzm etsə,
Zəfəri qarşı gəlib fəthilə qabağa çıxar.

Məclisi qənd-ü-nəbatilə olur qibteyi-Misir.
Tutiyi-natiqəsi³⁹⁵ etsə ədayi-güftar³⁹⁶.

---

³⁷⁹ *Qürreyi-eyni-cəhan-dünya gözünün iftixarı*

³⁸⁰ *Məxfəri-valayi təbar-nəsil üstünlüyünün iftixarı*

³⁸¹ *Mə`dəni-cudi-Cudi dağı mədəni*

³⁸² *Səxa-səxavət*

³⁸³ *Ləcceyi-ürfan-irfan əhlinin çoxluğu*

³⁸⁴ *Məsnədarayi-şərəf-şərəf sahibi*

³⁸⁵ *Mərcəyi-hükkami-kibar-kübar hakimlərin məqamı*

³⁸⁶ *Kəfi-cudi-Cudi dağının oturacağı*

³⁸⁷ *Münfəli-əfzayeşi-kan-mədən artımının əsası*

³⁸⁸ *Dili-bəxş-bağışlayan qəlb*

³⁸⁹ *Şərməndə-xəcalətli*

³⁹⁰ *Şəbi-qar-mağara gecəsi*

³⁹¹ *Tiği-büran-sıyrılmış qılinc*

³⁹² *Ədəmi-xüsm-xüsumətin yoxluğu*

³⁹³ *Pişvəri-əzmi-fərar-qaçma əzminin yolgöstəranı*

³⁹⁴ *Kövkəb-ulduz*

Ünsüri-mayeyə yetib keçsə şərari-qəzəbi³⁹⁷,
Mürqi-abilər³⁹⁸ olur qışda qamu atəşxar³⁹⁹.

Güli-xəlqi⁴⁰⁰ açulib hüsnünü izhar etsə,
Aləmi nüzlə⁴⁰¹ qılır nükhəti-gülzari-bəhar⁴⁰².

Rüstəmi-İrəmi⁴⁰³ qoya Rəxşi rükabə⁴⁰⁴ qədəm,
Xofdan⁴⁰⁵ Zalə dönər mə`rəkədə⁴⁰⁶ Sami-səvar⁴⁰⁷.

Əmni-əhşami⁴⁰⁸ düşər ərsəyi-dövrənində,
Kişvərindən⁴⁰⁹ köç edər hacəti-tə`sisi-həsar⁴¹⁰.

Fəqri-bikəşti⁴¹¹ əgər bəhri-ətasına⁴¹² düşsə,
Çalışar çıxmaq üçün olsa o dəryayə⁴¹³ kənar.

Ol zamandan ki, onun zabiteyi-ədli çıxıb,
Sinəsi şirin olub bəstəri-arami-şikar⁴¹⁴.

---

³⁹⁵ *Tutiyi-natıqə-danışan tuti*

³⁹⁶ *Ədayi-qüftar-danışma ədası*

³⁹⁷ *Şərari-qəzəb-qəzəb atəşi*

³⁹⁸ *Mürqi-abi-su quşu*

³⁹⁹ *Atəşxar-odyeyən*

⁴⁰⁰ *Güli-xəlq-xilqət gülü*

⁴⁰¹ *Nüzlə-ənmə, bürümə*

⁴⁰² *Nükhəti-gülzari-bəhar-bahar güllüyünün gözəlliyi*

⁴⁰³ *Rüstəmi-irəmi-Cənnət Rüstəmi*

⁴⁰⁴ *Rəxşi rükab-Rəxşin üzəngisi*

⁴⁰⁵ *Xof-qorxu*

⁴⁰⁶ *Mə`rəkə-hadisə*

⁴⁰⁷ *Sami-səvar-atlı Sami*

⁴⁰⁸ *Əmni-əhşam-canlıların təhlükəsizliyi*

⁴⁰⁹ *Kişvər-ölkə*

⁴¹⁰ *Hacəti-təsisi-həsar-hasar çəkmə ehtiyacı*

⁴¹¹ *Fəqri-bikəşti-gəmisizlik*

⁴¹² *Bəhri-əta-qismət dənizi*

⁴¹³ *Dərya-dəniz*

⁴¹⁴ *Bəstəri-arami-şikar-rahat ov məkanı*

Rum-ü-İran olalar bəhrəvəti-feyz-ü-kərəm⁴¹⁵,
Ol cəhətdəndir olub məskəni İranə civar⁴¹⁶.

Hüsni-ovsafın⁴¹⁷ olub sərhədi-iqlimi-kəmal,
Ta dəlil olsun ona etdigi sərhəddə qərar.

Nəqdi-can⁴¹⁸ bac verir bağça sarayında gəray⁴¹⁹,
Nədimin⁴²⁰ canına hökm ilə göndərsə təbar⁴²¹.

Görsələr dəftəri-əda-vü-ətasın onun,
İtirib sayğı, özün heyrət edər onda şümar⁴²².

İştirakı-bəqa hacəti başdan düşürür,
Mətləbin özgəsinə ərz edibən böylə siyar⁴²³.

Ləl-ü-yaqut kibi gövhəri-bihəmtanın⁴²⁴,
Ziri-paluta⁴²⁵ düşən səxrada⁴²⁶ xasiyyəti var.

Himməti-rənci degil kəsərti-İsrari-tələb⁴²⁷,
Elə ayinə degil, ta ona yetsin bir qubar⁴²⁸.

---

⁴¹⁵ *Bəhrəvəti-feyz-ü-kərəm*

⁴¹⁶ *Civar-qonşu*

⁴¹⁷ *Hüsni-ovsaf-vəsfın gözəlliyi*

⁴¹⁸ *Nəqdi-can-canın varlığı*

⁴¹⁹ *Gəray-meyl*

⁴²⁰ *Nədim-həmdəm*

⁴²¹ *Təbar-sülalə*

⁴²² *Şümar-say, hesab*

⁴²³ *Siyar-hərəkətli*

⁴²⁴ *Bihəmta-taysız*

⁴²⁵ *Ziri-palut-palid altı*

⁴²⁶ *Səxra-unutma*

⁴²⁷ *Kəsərti-İsrari-tələb-tələb İsrarının çoxluğu*

⁴²⁸ *Qubar-toz*

Görməmiş Hatəm əgər təsviyə⁴²⁹ dəvasın edə,
Görüb, insafa gəlib, əczinə eylər iqrar⁴³⁰.

Bəhr-ü-ümman⁴³¹ı xəcli-xodi⁴³² edər bu sözdən,
Cəbr olur gər sədəfi-könlünə yetirsə təqar⁴³³.

Alışıb şölə çəkər ney kimi əda vədəni,
Xəşmilən⁴³⁴ cəbhə yıxıb qəhr⁴³⁵ ilə yandırsa üzər⁴³⁶.

Hümməti böylə vurub sikkəyi-ümmidə rəvac,
Ki, əta hasilinə hacət edər istikbar⁴³⁷.

Ol zamandan ki, inayəti-əzəl⁴³⁸ ünvandən,
Dövlətin öhdəsinə yetdi mənari-qərar.

Afiyəti-eyşə edər təbşirəyi-istiqa⁴³⁹,
Əmn-ü-aramə⁴⁴⁰ verər təhniyəti-istiqrar⁴⁴¹.

Əsri-ədlində onun hiddəti-dəndanəsini⁴⁴²,
Şəni əxşabə⁴⁴³ verər istəsə şini-münşar⁴⁴⁴.

---

⁴²⁹ *Təsviyə-hesab-kitab*

⁴³⁰ *İqrar-qərar*

⁴³¹ *Bəhr-ü-ümman-dəniz və ümmana*

⁴³² *Xəcli-xodi-özünə xəcalətli*

⁴³³ *Təqar-sakitləşmə*

⁴³⁴ *Xəşm-qəzəb*

⁴³⁵ *Qəhr-acıq*

⁴³⁶ *Üzar-üz*

⁴³⁷ *İstikbar-təkəbbür*

⁴³⁸ *İnayəti-əzəl-əbədi lütf*

⁴³⁹ *Təbşirəyi-istiqa-istifadə haqqı*

⁴⁴⁰ *Əmn-ü-aram-təhlükəsizlik və asayiş*

⁴⁴¹ *Təhniyəti-istiqrar-sabitliyin alqışlanması*

⁴⁴² *Hiddəti-dəndanə-çarxın gücü*

⁴⁴³ *Əxşab-yandırılarda xoş iy verən ağaclar*

⁴⁴⁴ *Şini-münşar-mişarın eybi*

Babi-firdövsə yazarlar sənə tarixin,
Nə qədər qoysa cahan içrə özündən asar.

Xani-salari onun eyləməmiş bəsti-nəval,
Sayəmədi-dəhr nəəm şamına yetməz iftar.

Yetməz idi gününə rabiteyi-feyzi-vücut⁴⁴⁵,
Yetməsəydi kərəmi-dərgəhinə fərqi-şüar.

Ol qədr cilvə edib məniyi-cudində şəmul⁴⁴⁶,
Mətləbin hacəti yox, ta edə ərzini izhar.

Çəkmədi ədli-səadət əsərilən hərgiz,
Bərgi-güli-gülşən dövründə zəhmət xar.

Ləşgəri⁴⁴⁷ axtarıban hər tərəfə əzm etdi,
Fəthidən qeyri ona olmadı bir kimsə düçar.

Fitnəti çünki tapıb aləmi-hədsində qənum
İxtifasından⁴⁴⁸ edər şikvə⁴⁴⁹ xüsusən əşar⁴⁵⁰.

Əsəri-dövri qəmərdən elə dövrəndir kim,
Öz həyatından olub cümlə xəlayiq⁴⁵¹ bizar.

Yövmi-ədlindən onun olmadı dövrənində,
Məmləkət rəiyətinə yetmiş ola bir azar.

---

⁴⁴⁵ *Rabiteyi-feyzi vücut-vücut feyzinin əlaqəsi*

⁴⁴⁶ *Şəmul-aid*

⁴⁴⁷ *Ləşgər-ordu*

⁴⁴⁸ *İxtifa-gizli*

⁴⁴⁹ *Şikvə-şikayət*

⁴⁵⁰ *Əşar-hamilə dəvə*

⁴⁵¹ *Xəlayiq-xalq (lar)*

Sağəri-cəhli çəkib başına, xüsmi bilməz
Aqibət neylər ona keyfiyyəti-əmri-xumar.

Ey səba, gər güzərin Rum diyarinə düşə,
Xüdforuşluq⁴⁵² dükanında oturan sahibkar.

Xidmətinə varıban söylə kanun mərtəbəsi,
Eylə bir cins degil görmüş ola hər bazar.

Düş bu sevdayi-əbəsdən bu nə səy-ü-nə təlaş,
Qədrini fikrə gətir, etmə özün bimiqdar⁴⁵³.

Müfrəd⁴⁵⁴-ü-dövləti, əsbabı cəm etmək üçün,
Zidd olub, bir-birinin nöqsin edər leyl-ü-nəhar.

Könlünün qapısına vursa ədni-qüfli-inad,
Həq yolundan dönübən etsə kəmalın inkar.

Yazılıb etməsi də nasiyeyi-halında,
Qələmi-qüdrəti-dusti-əzəlimlən iqrar.

Tərzi-təlim qılıb cümlə qanuni-ədəb,
Xəlqi sərməşq verib aləmə hüsnətvar.

Qələmi-Qüdsi edər dəftəri-mədhində rəqəm,
Məqsədi oldur edə həddi-kəmalın izhar.

Söylə ol vəsf degil kim, ona yetsin əbyat,
Çək ənani-fərəsin, etmə kəzafın zinhar.

Maddeyi-mədhə yetir surəti-xətmi-ovsaf,
Sayır ovğat kibi eylə duasın təkrar.

---

⁴⁵² *Xodforuşluq-özünü satma*

⁴⁵³ *Bimiqdar-burada hörmətsiz*

⁴⁵⁴ *Müfrəd-fərdi; məzmun*

Ta çəkər şəm təkin şöləsin avazeyi-ud,
Çıxarar səmərə tək, ətrini həvada udar.

Dostun nəğməgəri bəzmi-bəşəşət olsun,
Düşmənin olsun əbəd gor kibi zə` meyi-nar.

GÖRMƏDİM (76)

Sən kibi müxlislərin lütfündə faiq görmədim,
Bən kimi dərgahına yetməkdə şaiq⁴⁵⁵ görmədim.

Tez tüşməkdə sənin bəzmi-behiştin⁴⁵⁶
Talein süst olmağından qeyri ayıq⁴⁵⁷ görmədim.

Tosuni-kahiltən kamına iltafın kimi,
Əşhəbi-dövlətmənənlər⁴⁵⁸ içrə sayıq görmədim.

Dərgəhi Soltan Rzadan sonra yüz sürtmək üçün,
Dərgəhindən qeyri bir dərgahı layıq görmədim.

Cümləni huşilə gördüm əhli-bəzmintək həmin,
Məclisini badeyi-şövqdən ayıq görmədim.

YETƏRİZ DƏ (77)

Asəfi-Rumi-ziya bəzminə yetdik, yetəriz də.
Ol hmayun əsəri-ruyini gördük, görəriz də.

---

⁴⁵⁵ Şaiq-şövqlü, həvəsli

⁴⁵⁶ Bəzmi-behişt-behişt məclisi

⁴⁵⁷ Ayıq-ayıq

⁴⁵⁸ Əşhəbi-dövlətmənən-dövlətli şəxslər

Gedibən baği-ətayasına seyran qıldıq,
Cümlədən çox güli-ehsanını dərdik, dərəriz də.

Bəndeyi-həlqəbeğuş⁴⁵⁹ etdi bizi coudilən⁴⁶⁰,
Ta ki, var ömr dua rəsmiini etdik, edəriz də.

Ol zamandan ki, olub ləb ətəgindən məhrum,
Xidməti-firqətin dərdini çəkdik, çəkəriz də.

EDƏR (81)

Edər eynək kibi rövşən⁴⁶¹ gözü billurtək sinə,
Xəttin bir dağ çəkib rüxdə⁴⁶² təədi⁴⁶³ etdi fərzinə.
Görəndə hüsnün ecazın dönər kafər, gələr dinə,
Şəmimi-buyi-zülfün⁴⁶⁴ ətr edərsə ərseyi-Çinə⁴⁶⁵,
Əbir-ü-ənbərsara⁴⁶⁶ düşərlər xaki-payinə⁴⁶⁷,
O dəmdən ki edib könül o meşkin tərziini mənzil,
Pərişanhal olmaqdan səvayi etməmiş hasil⁴⁶⁸,
Hücumu-şuri⁴⁶⁹-sevdadan olubdur kəndindən qafil,
Hədər eylər ikən şəmşir-ü-tiri-qəmzəsindən⁴⁷⁰ dil,
Giriftar⁴⁷¹ oldu nagəhan⁴⁷² o dami-zülf-pürçinə⁴⁷³.

---

⁴⁵⁹ *Bəndeyi-həlqəbeğuş-qulağı sırqalı bəndə*

⁴⁶⁰ *Coud-səxavət*

⁴⁶¹ *Rövşən-işıqlı*

⁴⁶² *Rüx-üz, sifət*

⁴⁶³ *Təədi-işarə*

⁴⁶⁴ *Şəmimi-buyi-zülf-saç ətrinin şamaması*

⁴⁶⁵ *Ərseyi-Çin-Çin ərazisi*

⁴⁶⁶ *Əbir-ü-ənbərsara-müşk və ənbər*

⁴⁶⁷ *Xaki-pay-ayaq izi*

⁴⁶⁸ *Hasil-nəticə; məhsul*

⁴⁶⁹ *Şur-həyəcan*

⁴⁷⁰ *Şəmşir-ü-tiği-qəmzə-qəmzə oxu və qılınçı*

⁴⁷¹ *Giriftar-ilişmiş; qəmli*

⁴⁷² *Nagəhan-qəflətən*

⁴⁷³ *Dami-zülf-pərçin-dolaşığı saçın həbsxanası*

Sənintək dilbəri-şirin bulunmaz mülki-ərməndə⁴⁷⁴.
 Xədəngin⁴⁷⁵ nav⁴⁷⁶ kibi⁴⁷⁷ qaldı, vəli can qalmaq təndə.
 Nə güllər əşki-xunimdən⁴⁷⁸ açıldı səhni-daməndə⁴⁷⁹,
 Dedim ol dəstəyi-sünbül nədir bu sim⁴⁸⁰ gərdəndə⁴⁸¹,
     Həbəş sultanıdır qonmuş dedi ərzi-Fələstinə⁴⁸².
 Siyasəti-qəmzəsin çəkmiş keçib candan gedərlərsə,
 Həyat tazədür qətli əgər andan keçərlərsə,
 Pəri-tavustək⁴⁸³ əfşan⁴⁸⁴ edib kakil⁴⁸⁵ görərlərsə,
 Səzadır⁴⁸⁶ tac-Kəsrəyə əgər təşbih⁴⁸⁷ edərlərsə,
     Vıranda ziba⁴⁸⁸ var iş bu pərçəmlər⁴⁸⁹ ərəğçinə⁴⁹⁰.
 O mahın⁴⁹¹ varmı dami-işvəsindən hübbəsi⁴⁹², ey dil⁴⁹³?
 O zülfün varmı olmasın kəməndi-bəstəsi⁴⁹⁴, ey dil?
 O çeşmin varmıdır dursun düşəndə munisi⁴⁹⁵, ey dil?
 O şahın varmı tiği tündlügündə rəstəsi⁴⁹⁶, ey dil?

---

⁴⁷⁴ *Mülki-ərmən-Ərmən mülkü (Ərmən igidlərin yaşadığı yer deməkdir və bu sözün haylarla heç bir əlaqəsi yoxdur.)*

⁴⁷⁵ *Xədəng-kirpik*

⁴⁷⁶ *Nav-gəmi; navdan*

⁴⁷⁷ *Kibi-kimi*

⁴⁷⁸ *Əşki-xunim-qanlı göz yaşım*

⁴⁷⁹ *Səhni-damən-ətək sahəsi*

⁴⁸⁰ *Sim-gümüş*

⁴⁸¹ *Gərdən-boyun*

⁴⁸² *Ərzi-Fələstin-Fələstin torpağı*

⁴⁸³ *Pəri-tavus-tavus qanadı*

⁴⁸⁴ *Əfşan-yayılan*

⁴⁸⁵ *Kakil-tel*

⁴⁸⁶ *Səza-rəva*

⁴⁸⁷ *Təşbih-bənzətmə*

⁴⁸⁸ *Ziba-gözəl*

⁴⁸⁹ *Pərçim-lehim (qaynaq)*

⁴⁹⁰ *Ərəqçin-araqçin*

⁴⁹¹ *Dam-həbsxana*

⁴⁹² *Hübbə-köpük*

⁴⁹³ *Dil-ürək*

⁴⁹⁴ *Kəməndi-bəstəsi-qapalı kəməndi*

⁴⁹⁵ *Munis-ürək dostu, həmdəm*

⁴⁹⁶ *Rəstə-xilas*

Qatili-həsrəti-buysan⁴⁹⁷ nişan ver əhli-Maçinə⁴⁹⁸,
 Sən ol Pərvizi-həşmətsən⁴⁹⁹ ki, şöhrət oldu Şəbdizin⁵⁰⁰
 Dutubdur kişvər hüsn-ü-səvad-ü-xətti-nouxizin⁵⁰¹.
 Tökər aşıqlərin qanın baxanda qəmzəyi-tizin⁵⁰²,
 Dedim kaş olmasaydı bu xədəngi-çəşmi-xunrizin⁵⁰³,
 Dedi cəllad lazımı-tiğ⁵⁰⁴ labüddür xəstəsinə.
 Deyər Qüdsi dua ilən Ziya paşaya mənsurə⁵⁰⁵,
 Əgər lütfün bu təxmisi⁵⁰⁶ sevərsə izzı-mənzurə⁵⁰⁷,
 Münasibdir ki, əsli tək yazılsın taci-yəfurə⁵⁰⁸,
 Qəzəl yazdım nəzireyi-Ziya bu büyüti-dəsturə⁵⁰⁹,
 Səzadır nəzmi-şeyrim səbt olur taği-Pərvinə⁵¹⁰.

BİR DİLİM VARDIR (83)

Bir dilim vardır ki, əvvəl həmşəkər⁵¹¹ hesabımdır,
 Bir canım vardır ki, əvvəl həmşövq⁵¹² qurbanımdır.

Hanı əvvəl ol kim, edəm onunla ərzi halımı,
 Hanı əvvəl can kim edəm mədh ki, əvvəl şanımdır.

---

⁴⁹⁷ *Qatili-həsrəti-buy-rayihə həsrətinin qatili*

⁴⁹⁸ *Əhli-Maçin-Maçin əhalisi*

⁴⁹⁹ *Həşmət-həşəmətli*

⁵⁰⁰ *Şəbdiz-Pərvizin atının adı*

⁵⁰¹ *Xətti-nouxiz-yeni gözəllik*

⁵⁰² *Qəmzəyi-tiz-iti qəmzə (baxış)*

⁵⁰³ *Xədəngi-çəşmi-xunriz-qantökən gözünün kirpiyi*

⁵⁰⁴ *Lazımı-tiğ-neştər ehtiyacı*

⁵⁰⁵ *Mənsurə-mənsur (şeyr)*

⁵⁰⁶ *Təxmis-müxəmməs*

⁵⁰⁷ *İzzi-mənzurə-burada ehtiram əlaməti*

⁵⁰⁸ *Taci-yəfur-dost taci*

⁵⁰⁹ *Buyüti-dəstur-işarə beytləri*

⁵¹⁰ *Taği-Pərvin-Pərvin eyvanı (Pərvin birlikdə hərəkət edən 6 parlaq ulduz dəstəsidir)*

⁵¹¹ *Həmşəkər-şəkər yoldaşı*

⁵¹² *Həmşövq-şövq yoldaşı*

Rumu şahın paytaxtın aldı sultani-soxən⁵¹³,
Misir-ü-məğrib fəthi şimdi əzmi-dövranımdır.

Bir qələm olmaq dilər səngi-rəbi məskun səhifəsin,
İstə nüsrət⁵¹⁴ əsgərin kim, xətti-fərmanımdır⁵¹⁵.

Sədr-əzəmlən edib səndən cəlalət kəsbini,
O səfin cahı məgər hökmi-Süleymanımdır.

Yusif əvvəl edib Misri məsxər⁵¹⁶ hüsn⁵¹⁷ ilən,
Tiflin⁵¹⁸ fəth etməyi şimdi⁵¹⁹ sinni-şanımdır⁵²⁰.
Həzrətin hicri bənim təsir qılmış canıma,
Eylə bir təsir kim, şəmşir-ü-peykanımdır⁵²¹.

Xidmətindən bir dəm ayrılıq edər can qəsdini,
Neyləsin Qüdsi ki, müddətdir ki hicr⁵²² anımdır.

BAĞINDAN (84)

Məgər xüldi-bərrin⁵²³ almış səfasın dürr bağından,
Zülali-kövsər ayrılmış məgər xürrəm⁵²⁴ bulağından?

---

⁵¹³ *Sultani-soxən-söz sultanı*

⁵¹⁴ *Nüsrət-qələbə*

⁵¹⁵ *Xətti-fərman-fərman yazısı (mətni)*

⁵¹⁶ *Məsxər-məsxərə*

⁵¹⁷ *Hüsn-gözəllik*

⁵¹⁸ *Tifl-uşaq*

⁵¹⁹ *Şimdi-indi*

⁵²⁰ *Sinni-şan-şöhrət yaşı*

⁵²¹ *Peykan-ox*

⁵²² *Hicr-ayrılıq*

⁵²³ *Xüldi-bərrin-gözəlliyin*

⁵²⁴ *Xürrəm-şad*

Könüllər arzuyi-mərg⁵²⁵ edərlər ta ki, görsünlər,
Xəlayiq can verirlər ta ki, içsinlər əyağından⁵²⁶.

Vurubdur siyəh sinə daşı dağlar eşq daşından,
Olubdur laleyi-xunini-cigər⁵²⁷ dilxəstə⁵²⁸ dağından.

Deyir susən baharımıza güli-rənayə yovuqdur,
Ola şərməndə⁵²⁹ gər cənnət gəlib keçə uzağından.

Dəxi⁵³⁰ könlündə hərgiz⁵³¹ arzuyi-səlsəbil⁵³² etməz,
Keçən ayinətək rövşən olan rəngi-fəraqından⁵³³.

Gör nələr vəsf edərlər şövqilən şam-ü-səhər vəqtin,
Məgər qafildilər anlar bunun bu sübhi çağından.

Edərlər noucəvanlar⁵³⁴ xirqə-cuqə⁵³⁵ seyri-gülzarın,
Verərlər dəstə-vü-dəstə gülləri ol töhfə bağından.

Nişan⁵³⁶ ləzzətin bəzi alur mütrüb⁵³⁷ nəvasından⁵³⁸,
Soraqi-nişanəsin bəzi sorur sağər⁵³⁹ dodağından.

---

⁵²⁵ *Arzuyi-mərg-ölüm istəyi*

⁵²⁶ *Əyağ-piyalə, qədəh*

⁵²⁷ *Laleyi-xunini-cigər-ciyərin qanlı laləsi*

⁵²⁸ *Dilxəstə-yorğun ürək*

⁵²⁹ *Şərməndə-xəcalətli*

⁵³⁰ *Dəxi-daha*

⁵³¹ *Hərgiz-heç vaxt*

⁵³² *Arzuyi-səlsəbil-Səlsəbil (cənnət çeşməsi)arzusu*

⁵³³ *Rəngi-fəraq-ayrılıq rəngi*

⁵³⁴ *Noucəvan-yeniyetmə*

⁵³⁵ *Xirqə-cuğa-xirqə, çuxa (geyimlər)*

⁵³⁶ *Nişan-ələmət*

⁵³⁷ *Mütrüb-çalıb-oxuyan*

⁵³⁸ *Nəva-avaz, səs, nəğmə*

⁵³⁹ *Sağər-şərab piyaləsi*

İrəm⁵⁴⁰ seyrinə getməzlər fərağət⁵⁴¹ istəyən kəslər,
Əgər cəm etsələr xatir onun mən` fərağından.

Əgər şəkər sual etsə səfayi-şəhdi-nuşidən
Nəbati-Misri acizdir o nəqli-tər sorağından.

Qəzali-müşktək seyri-tətar-ü-mülki-Çin etsə,
Onun ətri-gülü getməz, səba, Qüdsi dəmağından.

ETDİ (88)

Fələk axırda bəni xakilə yeksan etdi,
Özünə müşkül olan işləri asan etdi.

Göstərib gah bəna⁵⁴² Kəbəyi-məqsud yolunu,
Qayırib gah bəni yasilə heyran etdi.

Rahətəfzayi-ədəm⁵⁴³ içrə uyarkən⁵⁴⁴, oyardıb,
Dərd-ü-qəm çəkmək üçün cəmlədən⁵⁴⁵ insan etdi.

Himmətim bəndə sanarkən özünə Daranı,
Qapılar üzrə onu cövrilə⁵⁴⁶ dərban⁵⁴⁷ etdi.

Dili-əğyari-cəfəpişəyi cəm etmək üçün
Zülfə-məhbub təkin könlü pərişan etdi.

---

⁵⁴⁰ *İrəm-cənnət*

⁵⁴¹ *Fərağət-sakitlik*

⁵⁴² *Bəna-mənə*

⁵⁴³ *Rahətəfzayi-ədəm-Cənnətin rahatarturucusu*

⁵⁴⁴ *Uyarkən-uyuyarkən (yatarkən)*

⁵⁴⁵ *Cəml-torpaq*

⁵⁴⁶ *Cövr-əzab*

⁵⁴⁷ *Dərban-qapıçı*

Bar ümidi könül balayıban getdikdə,
Karvanını verib, bisər-ü-saman⁵⁴⁸ getdi.

Rəhmə gəldi ki, bəni qətl edibən qar⁵⁴⁹ edə,
Bəxti-bəd sonra gəlib onu peşiman etdi.

Bəzmi-dövranda dəmadəm nəfəsi-suxtəni
Bu quru cismə verib, ney kimi nalan etdi.

Qülzəmi-əşkə düşüb, Möhnəti, ey dil, necə gör,
Onu qər q etmək üçün göz yaşı tufan etdi.

EDİRSƏN (91)

Edirsən cənnətin vəsfin məgər ol dünya bağıdır?
Deyirsən kövsərin hüsnün, məgər xürrəm bulağıdır?

Veribdir əhli-zövqə sübh çağı Nüqay⁵⁵⁰ tək tutu
Heyvati⁵⁵¹-tazə ləzzətdən məgər dilbər dodağıdır.

Edən yaquta hər dəm bisəfalıq tənəsi ləl daşdır,
Çəkən çərxi-bərinə⁵⁵² fəxr başın Oci⁵⁵³ dağıdır.

Ləbi-əhli-səfa⁵⁵⁴ bir dəm şə`fidən⁵⁵⁵ birə gəlməz
Bu xürrəm nişanəgah içrə məgər səhb⁵⁵⁶a əyağıdır?

---

⁵⁴⁸ *Bisər-ü-saman-başsız və əşyasız*

⁵⁴⁹ *Qar-qarət*

⁵⁵⁰ *Nuqay-tut növü*

⁵⁵¹ *Heyvat-həyat*

⁵⁵² *Çərxi-bərin-uca fələk*

⁵⁵³ *Oci-dağ adı*

⁵⁵⁴ *Ləbi-əhli-səfa-əhlinin dodağı*

⁵⁵⁵ *Şəfi-şəfa*

⁵⁵⁶ *Səhb-sahiblər, ağalar*

Nigahın qədrini dərk etməyən zahidlərə vermə,
Nə degim, hey fakir bilsin ki, ol cənnətlər ağıdır.

Bu dideyi-əhli-dillər cuqə-cuqə seyrinə getmiş
Gəl eylə, Möhnəti əzmin ki, onun yaxşı çağıdır.

BƏNİM (105)

İttifaq etdi fəqan-ü-ahilən zarım⁵⁵⁷ bənim,
Bəlkə, rəhm etsin bu halə, etmədi yarım bənim.

E`tiraf istədim dilimdən şiveyi-aşiqliyi
Canıma düşmən olub ol demədən iqrarım bənim.

Ərzi-hal etməkdə aciz qalmışam, tər⁵⁵⁸ etməsin,
Özü bilməzmi ki, dil lal oldu dildarım bənim.

Gülşən yeri nə hacətdir bənayi-eyş⁵⁵⁹ etsəm,
Daməni gülzar edibdir çeşmi-xunbarım bənim.

Rəngi zərd-ü-sürx⁵⁶⁰ gördükcən nemət eyləmə,
Çöhrəmi rəngin⁵⁶¹ qılıbdır əşki-gülgunum⁵⁶² bənim.

Qəddmi xə⁵⁶³ etdi qəm, keçdi kam almaq vəqti,
Qamətim düz qılmadı bəxti-nikusarım⁵⁶⁴ bənim.

---

⁵⁵⁷ *Zar-zarıltı*

⁵⁵⁸ *Tər^h-burada yozması*

⁵⁵⁹ *Bənayi-eyş-eyş məskəni*

⁵⁶⁰ *Zərd-ü-sürx-sarı və qırmızı*

⁵⁶¹ *Rəngin-rəngli*

⁵⁶² *Əşki-gülgun-rəngli göz yaşı*

⁵⁶³ *Xə^m-bükülmüş, əyri*

⁵⁶⁴ *Bəxti-nikusar-yaxşı tale*

Biniyaz⁵⁶⁵ eylər səni, ey dil, həlavətdən⁵⁶⁶ müdam,
Pasiban⁵⁶⁷ mane degilsə, nəxli-pürbarım bənim.

Bəzmdən ixrac olub düşdüm rəqibin payinə,
Eşq odundan səlb⁵⁶⁸ olubdur qeyrət-ü-arım bənim.

Müddəti-dur⁵⁶⁹ neməti-vəslindən imsak etmişəm,
Xuni-dil⁵⁷⁰ hər şam olubdur xani-iftarım⁵⁷¹ bənim.

Öz dilinlən qətlimin qəsdində iqrar eylədin,
Ol mürivvət səndə gördüm, yoxdur inkarım bənim.

Əfiyi-can həsudu, Möhnəti, ə`ma edər
Ol zümrüd kim ola manəndi-güftarım bənim.

RƏHM QIL (106)

Çünki həddindən keçibdir səndə hüsnün dövləti,
Rəhm qıl, ta getməsin səndən cəmalın ne`məti.

Kimsə mümkün degil alsın ləbdən kamını,
Müştəri məyus olur artdıqca lə`lin qiyməti.

Gər⁵⁷² rəqibilən gəlib dursaq sənin divanına,
Eşqdən qeyri bəna yoxdur onun bir cəhəti.

---

⁵⁶⁵ *Biniyaz-ehtiyacsız*

⁵⁶⁶ *Həlavət-ünsiyyə*

⁵⁶⁷ *Pasiban-gözətçi*

⁵⁶⁸ *Səlb-oğurlanma*

⁵⁶⁹ *Müddəti-dur-burada uzun müddət*

⁵⁷⁰ *Xuni-dil-ürək qanı*

⁵⁷¹ *Xani-iftar-iftar süfrəsi*

⁵⁷² *Gər-əgər*

Tiği-qəmzəndən rica etməm hələkin hacətin,
Məlum oldu, yoxdur onda bu inayət⁵⁷³ rəğbəti.

Bir nigahilən bəni qurtar həyatından ki, ta
Tiği-qəmzən çəkməsin qətl etməkdən zəhməti.

Baş-başa çatmış bənim qəsdimdə kəc əbrulərin⁵⁷⁴,
Gərçi olmazdı onların bir-biriylən ülfəti.

Bəzmi-vəslin yadıma saldı bəni bihuş edib,
Qönçə ilə sühb vəqti əndəlibin⁵⁷⁵ söhbəti.

Kakili-mişkin səbadan⁵⁷⁶ əsmək etməz iltimas⁵⁷⁷
Elə sərkeşdir⁵⁷⁸ ki, bir kəsdən götürsün minnəti.

Rüfət-ü-şan⁵⁷⁹ sahibidir bəzmi-vəslində rəqib,
Çox olur, bilməzsən, gülşəndə xarın şövkəti.

Hökm qıldın müddəi, versin vüsəlin rüxsətin⁵⁸⁰
Can verər, verməz bəna hərgiz bu növ rüxsəti.

Qönçəsən gülşəndə xahiş qılma bülbüldən nəva,
Kim, onu sakit qılıbdır bu sözilən Möhnəti.

---

⁵⁷³ *İnayət-bağışlama*

⁵⁷⁴ *Əbru-qaş*

⁵⁷⁵ *Əndəlib-bülbül*

⁵⁷⁶ *Səba-səhər yeli*

⁵⁷⁷ *İltimas-xahiş*

⁵⁷⁸ *Sərkeş-dikbaş; məğrur*

⁵⁷⁹ *Rüfət-ü-şan-ucalıq və şöhrət*

⁵⁸⁰ *Rüxsət-icazə*

ETDİN (110)

Bəni biiltifatilən⁵⁸¹ rəqiblər içrə xar etdin,
Dostlugumuzu düşmən yanında sərmışar⁵⁸² etdin.

Könül ahuları dəşti-şəəfdə⁵⁸³ müntəzir durmuş,
Eşitmişlər ki, şövqilən çıxıb əzmi-şikar⁵⁸⁴ etdin.

Nədir vəchi⁵⁸⁵ ki, rüxsarı-xəzanın⁵⁸⁶ zərd⁵⁸⁷ qılmaqda,
Qamu məftun olanlardan bəni sən ixtiyar etdin.

Könül gəncinəsi⁵⁸⁸ dolmuş durardı dərdi-pünhandan⁵⁸⁹,
Bənim əfqan-ü-zarimlən onu sən aşikar etdin.

Xürram-ü-nazilən yalqız canımdan almadın aram,
Səhər ki ətri-zülfündən nəsimi⁵⁹⁰ biqərar etdin.

Sehri-Xızr ruhi-kuyin⁵⁹¹ sorağın səndən istərkən,
Sərab⁵⁹² üzrə bəni gil rəqibə sən düçar etdin.

Bu candan qeyri bir nəqdi⁵⁹³ tapılmaz təni-bisütunda⁵⁹⁴,
Neylərsən sonra payındə onu çünki nisar⁵⁹⁵ etdin.

---

⁵⁸¹ *Biiltifat-diqqətsizlik, ehtiramsızlıq*

⁵⁸² *Sərmışar-xəcalət*

⁵⁸³ *Dəşti-şəəf-şəfa çölü*

⁵⁸⁴ *Şikar-ov*

⁵⁸⁵ *Vəch-hal*

⁵⁸⁶ *Rüxsari-xəzan-xəzan sifət*

⁵⁸⁷ *Zərd-sarı*

⁵⁸⁸ *Gəncinə-xəzinə*

⁵⁸⁹ *Dərdi-pünhan-gizli dərd*

⁵⁹⁰ *Nəsim-külək*

⁵⁹¹ *Ruhi-kuy-küçənin ruhu*

⁵⁹² *Sərab-çəşmə*

⁵⁹³ *Nəqd-burada var-dövlət*

⁵⁹⁴ *Təni-bisütun-burada gücsüz bədən*

⁵⁹⁵ *Nisar-pay*

Gəl, ey təbi sitəmpişə⁵⁹⁶, təərrüz⁵⁹⁷ zəhmətin vermə,
Ki, yerlü firqə nəzmini qəribi-hər diyar etdin.

Nə yaxşı, Möhnəti, sən-sərgüzəşti-ruzi-hicranı,
Qəzəl qıldın təmamın yadigarı-ruzigar etdin.

QƏZƏL (111)

Səba bir gün səhər vaxtı gəlirdi sərv-i-qamətdən,
Uzaqdan bixəbər keçdi, həzər⁵⁹⁸ qıldı qiyamətdən.

Yazardım dərdi-hicranı sirişki-alilən, leykən⁵⁹⁹,
Rəqibin halı manedir qeybə ərzi-halətdən.

Yer üzündə qalmağı neylər nigarın görmiyən aşiq,
Xiyal etdim bu mənini⁶⁰⁰, yerə girdim xəcalətdən.

Eşitdim aşiq öldürmək şüarın tərkin etmişsən,
Götürməm damənindən əl, götürsən əl bu adətdən.

Dedin ki, tiği-qəmzəndən şəhadət gərdənin çəkmə,
Canından ötrü bir kimsə keçərmə bu səadətdən?

Bəni tul⁶⁰¹ fəraqın⁶⁰² bu həyatımdan məlul⁶⁰³ etdi
Xəbər ver əzmi-qətlimdən bəni qurtar zələlətdən.

---

⁵⁹⁶ *Sitəmpişə-zülm sənəti*

⁵⁹⁷ *Təərrüz-hücum*

⁵⁹⁸ *Həzər-qaçma*

⁵⁹⁹ *Leykən-lakin*

⁶⁰⁰ *Məni-məna*

⁶⁰¹ *Tul-uzun*

⁶⁰² *Fəraq-ayrılıq*

⁶⁰³ *Məlul-kədərli*

Rəqibin qeybində⁶⁰⁴ çün bəni qəhrilə⁶⁰⁵ qətl etdin,
Sənin bu cövr-ü-bidadın⁶⁰⁶ bəna keçdi inayətdən.

Məhəbbət gövhəri candan hərasət⁶⁰⁷ zəhmətin görməz
Əminin⁶⁰⁸ qorxusu yoxdur, tələf olmaz əmanətdən.

Dedin bihudəgu olanın şikayət ərz etməkdən,
Sitəmdən⁶⁰⁹ sən usandınmı usansın⁶¹⁰ ləb şikayətdən.

Söylətmə saz nəzmi, Möhnəti təbin bənayilən,
Salıb suz-ü-güdazın⁶¹¹ əhli-bəzmi⁶¹² tab-ü-taqətdən⁶¹³.

OLSUN (112)

Dedin ki, bəzmi-hicrimdə sirişkindən⁶¹⁴ şərab olsun,
Qoy olsun istədigincən, cigərdən həm kəbab olsun.

Xiyal ayinəsini mən sənə sürətnəmə⁶¹⁵ etməm,
Rəqibin bihesabı ol ki, vəslindən hesab olsun.

Salam hər dəm xəyalə izzəti-vəslin, olum bihuş,
Düşəm rüxsari-zərdilən, gözüm yaşı gülab olsun.

---

⁶⁰⁴ *Qeyb-yoxluq*

⁶⁰⁵ *Qəhr-acıq*

⁶⁰⁶ *Cövr-ü-bidad-zülm və ədalətsizlik*

⁶⁰⁷ *Hərasət-qorxu*

⁶⁰⁸ *Əmin-etibarlı*

⁶⁰⁹ *Sitəm-zülm*

⁶¹⁰ *Usansın-bezsın*

⁶¹¹ *Suz-ü-güdaz-yanma və güdaz*

⁶¹² *Əhli-bəzm-məclis əhli*

⁶¹³ *Tab-ü-taqət-güc və qüvvət*

⁶¹⁴ *Sirişk-göz yaşı*

⁶¹⁵ *Surətnəmə-güzgü*

Könül qəmxanəsi səndən degil çün bir zaman xalı⁶¹⁶
Neçün istərsən, ey dilbər, fərağında xərab olsun.

Neçə kamın alır bir kimsə daim ruzigarindən,
Qan içmək, bixud⁶¹⁷ olmaqlıq onunçün xürs-ü-xab⁶¹⁸
olsun.

Haçan təsir edər ol səngdil⁶¹⁹ təbində əfqanım,
Ki, naləm nəğməsi səm`ində⁶²⁰ bir sövti-rübab⁶²¹ olsun.

Rəqibin göftügusilən⁶²² könül məmurəsin⁶²³ yıxma,
O yer kim sakini sənsən, ol istər ki, xərab olsun?

Versin, müddəi kamın alsın, xəstələr canın,
Sükut etmə xəcalətdən, de bir söz kim, cəvab olsun.

Təriqi-dilrübaliqda sən anın vəfa bilmə.
Qalım mən künci-fərmanda⁶²⁴, rəqibim kamyab olsun?

Bəyan et, Möhnəti, sən sərgüzəşti-ruzi-hicrin⁶²⁵
Yazılsın cüzv-cüzv⁶²⁶ dastanın bir kitab olsun.

---

⁶¹⁶ Xalı-boş

⁶¹⁷ Bixud-özündən bixəbər

⁶¹⁸ Xürs-ü-xab-xorultu və yuxu

⁶¹⁹ Səngdil-daşürək

⁶²⁰ Sə`m-qulaq

⁶²¹ Sövti-rübab-rübab səsi

⁶²² Qöftüqu-danışiq

⁶²³ Məmurə-burada ev

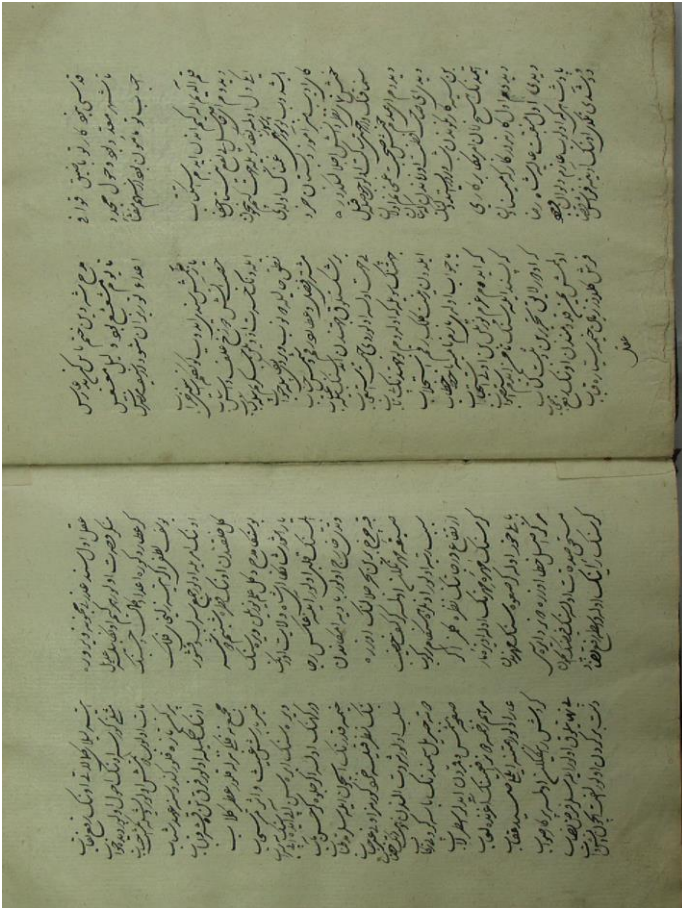
⁶²⁴ Künci-fərman-göstəriş küncü

⁶²⁵ Sərgüzəşti-ruzi-hicr-hicrət gününün sərgüzəşti

⁶²⁶ Cüzv-cüzv-hissə-hissə

M.M.Q.İRƏVANİNİN TÜRKÇƏ ƏSƏRLƏRİNİN FOTOFAKSİMİLƏSİ

QƏLƏM ALDIM ƏLƏ (5)

فکرینم در بر باقیل خواجه
نقش بر صفت دلی و حال مجله
حب نو و سیمان آید که هم نشانی
فکرینم در بر باقیل خواجه
نقش بر صفت دلی و حال مجله
حب نو و سیمان آید که هم نشانی
فکرینم در بر باقیل خواجه
نقش بر صفت دلی و حال مجله
حب نو و سیمان آید که هم نشانی

عقل ان سینه صبر و حقیقت و دور
ساکت است اولی و دوم آفتاب
کعبه در کردار عاقل است
بیش کلام است که نه کلام
اولیک برادر است که در خور
کو خفتن انک کلام است
بصفت مع و دل عزیزان و رنگ
باز خفتن آفتاب و دل است
بیش کلام است که نه کلام
اولیک برادر است که در خور
کو خفتن انک کلام است
بصفت مع و دل عزیزان و رنگ
باز خفتن آفتاب و دل است

فدسی زهر سال و نقش کوه کشت
 زهر ابله بر دل قلم رسیده
 داد و بیداد نیکو و بد داد
 دهمدم بر قصه سنی انوب
 در وقت اول تا زه علی
 کوه کشت وقت حرا که مراد

منع قدسی دینی یا بیگانه
 دمی زلاله دمی در غنما بدل بناد
 بشون مشل و نظیر وقت نژاد
 عمل جوانه دارا اعلی عبادت داد
 مجال نیکه بر مندرخ مردوس مراد
 ارزان حالت بر کبری صبر و نریاد
 کربان عزای غم فریاد آفتاب و

سوال کرده قدسی بی زاریان
 غایتش که دین و دگر بر دادی کشت
 کل جمعی است که شد بر داد
 در دین زین سنگر که بود
 که در او هیچ دل ابله جان
 که نماند هیچ خونریزید نهاد

خند از کس پیدا و بی خویش
 بوجو یا که ما شای هر کس
 یعنی بوجو بسته افای کس
 و کس ابله عروسی ناکام
 نماند بی زلفا دست ابل
 کلف نه سی بی نایج نوشت
 لکت هم در جوانان جهان

ای فلک خج و مراد در ابله کس
 سید بر کس سید جوان کس
 که صبر از سروران از بیجان بلا
 یعنی اندازی جان جوان تنبیه
 یعنی برودش ای جوی و زینت حذر
 از در کت بر او برین ساری نهاد
 سالانج پاک کس را کس لایق دل
 بش بر عا کره از زنه دار و زینت

در کتم که در ای کردون عمل
 زین کوی بوت عا اندر عمل
 برافروخت حب ره روز عید
 بجهوه دار سر ای هم با و قار

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Adilov M. Milli sərvətimiz, mənəvi iftixarımız. // “Elm və həyat” jurnalı, Bakı, 2004, № 4-5.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cilddə. I c. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1960, 590 s.
3. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. Bakı: 2007, Nurlan, 128 s.
4. Babayev R. Naxçıvan folkloru: bəşərilik, türklük, regionallıq. Bakı: Elm, 2008, 144 s.
5. Cümşüdoğlu N. Füzulinin sənət və mərifət dünyası. Bakı-Tehran: Süruş, 1997, 386 s.
6. Əlyazmaları kataloqu. Bakı: Elm, 1963, 230 s.
7. Folklor terminləri. Bakı: Nurlan, 2010, 140 s.
8. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə. I cild. Bakı: Altun kitab, 2005, 328 s.
9. Hübətov M. Mənəvi dəyərlərə söykənən iqtisadi, maliyyə, bankçılıq və sığorta sistemləri. //Strateji təhlil. SAM. Bakı: CBS PP MMC, 2012, 204 s.
10. İsayev İ., Rüstəmov F. V.Vidadinin, M.P.Vaqifin, Q.B.Zakirin təlim-tərbiyə haqqında fikirləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 384 s.
11. İslam. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Elm, 2013, 656 s.
12. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı: Elm, 2002, 740 s.
13. Qurani-Kərim.Tərcümə R.İsmayılzadəndir. Bakı: Əl-Huda, 2004, 600 s.
14. Məhəmmədi M. Mən və başqaları. Bakı: Oğuz çap, 2013, 228 s.
15. Nağısoylu M.Z. A.Bakıxanovun “Riyazül-qüds” əsəri klassik tərcümə nümunəsi kimi. Bakı: Nurlan, 2006, 380 s.
16. Nizami G. Əsərləri. 2 cilddə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2012, 780 s.

17. Şahi Ə. Məhəmməd Füzulinin qəzəllərinin irfani şərhi. 3 cilddə. III c. Bakı: Nurlar, 2011, 1580 s.
18. Şərifli M.M. Məhəmməd İqbalın fəlsəfəsində Allah anlayışı. Fars dilindən tərcümə M.Məhəmmədinindir. //Cahan. №3. Bakı: Elnur, 1997.

Türk dilində

19. Memmedov E. Saflık kardeşleri cemiyyetinin felsefi öğreniminde dil-felsefe ilişkisi. //Kültür evreni. Ankara: BRC Basım, 2009, 512 s.

Rus dilində

20. Авеста. Избранные гимны. Перевод с авестийского и комментарии проф. И.М.Стеблин-Каменского. Душанбе: Адиб, 1990, 176 с.
21. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. Москва: Наука, 1965, 552 с.

Fars dilində

22. احمدعلي رجايي. هنر شاعري اقبال، مجله دانشكده ادبيات. مشهد، شماره 1، 1346، 129 ص.
23. فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنج) در 60 جلد. به کوشش مصطفی درایتی. تهران. انتشارات کتابخانه ملی ایران.
24. قدسی میرزا مسلم. دیوان. کتاب خانه ملی تبریز. شماره نسخه خطی 2814 .
25. یونسی سید میرودود. فهرست کتابخانه ملی تبریز. کتب اهدای مرحوم حاج محمد نخچوانی. تهیه و تنظیم ویرایش جدید هاشمیان حادی/در حال نسخه خطی. 1463 ص.
26. یونسی سید میرودود. فهرست کتابخانه ملی تبریز. کتب اهدای مرحوم حاج محمد نخچوانی. در 3 جلد. 1348-1352. تبریز. 930 ص.

**МИРЗА МУСЛИМ КУДСИ ИРВАНИ И ЕГО
ТЮРКСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

Рукописи являются важными источниками для изучения и исследования истории, культуры и литературы народа. Азербайджан с точки зрения рукописей один из богатых стран мира. По данным исторических источников здесь было около одного миллиона рукописей.

После вторичного достижения государственного суверенитета страны создано плодородное условие для исследования, издания и пропаганды рукописей. В этом контексте нами впервые исследован рукопись «Диван» Мирзы Муслим Кудси Иравани, увесистый Азербайджанский поэт, который по объективным и субъективным причинам до сих пор не включен в историю литературы и культуры Азербайджана и издана книга «Мирза Муслим Кудси Иравани и его «Диван»».

М.М.К.Иравани был одним из малочисленных последователей великого Физули и творил стихи на трех языках (арабский, персидский и тюркский). И поскольку его тюркские произведения для нас имеют особое значение, их трансфонелитерация, анализ и издание вместе с факсимилиями считалось целесообразным.

Shemsi Panah oglu Ahmedov

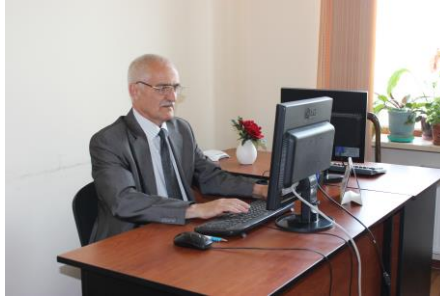
**MIRZA MUSLIM QUDSI IRAVANI AND HIS
TURKISH WORKS**

SUMMARY

Manuscripts are important sources for learning and investigation of history, culture and literature of the people. Azerbaijan is one of the richest countries of the world from point of view manuscripts. According to the information of historical sources there were about one million manuscripts in here.

After getting the state independence by country for the second time has arisen fertile condition for revealing, learning, edition and propaganda of the manuscripts. In this meaning from our side for the first time investigated the "Divan" of Mirza Muslum Qudsi İravani, heavy Azerbaijan poet, which name for objective and subjective causes even did not enter to the cultural and literature history of Azerbaijan until today and have been educated the book of "Mirza Muslum Qudsi İravani and his "Divan" .

M.M.Q.İravani is one of not numerous continuers of geniuses Fuzuli and he has written works in three languages (persian, turkish and arabian). His turkish works are special importance for us, because considered that it is advisable their publication together with their transphonetic transcription, analysis and reprint.

Şəmsi Pənahoğlu 1959-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının, 20 yanvar 1990-cı ildən erməni işğalında olan Kərki kəndində doğulub. Orta məktəbin I sinfini Sədərək kəndində, II-IV siniflərini Naxçıvan şəhərində, V-X siniflərini isə Ordubad internat məktəbində oxuyub. 1981-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsindən məzun olub. Orta, orta-ixtisas və ali məktəblərdə dərs deyib. Əfqanıstanda müşavir aparatında işləyib, İranda, Türkiyədə, Rusiyada yaşayıb, Avropanın bir neçə ölkəsində olub. Müxtəlif vəzifələrdə, o cümlədən, dövlət qulluğunda və ictimai işlərdə çalışıb. 2009-cu ildən AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunda işləyir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, böyük elmi işçidir. “Mirzə Müslüm Qüdsi “Divan”ının filoloji tədqiqi” mövzusunda dissertasiya işi ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizə düşməmiş M.M.Q.İrəvaninin Təbriz Milli Kitabxanasında saxlanılan “Divan”ının yeganə əlyazma nüsxəsi əsasında işlənib. “Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvani və onun “Divan”ı” monoqrafiyası, 70-ə qədər məqaləsi işiq üzü görüb.

Azərbaycan, rus, türk, fars, tacik, dəri və qismən ingilis dillərini bilir, elmi araşdırmalarla yanaşı, tərcümə fəaliyyəti ilə məşğul olur. 100-ə qədər filmi rus və fars dillərindən Azərbaycan dilinə çevirib. Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvaninin (XIV əsr) “Dəstur əl-katib fi təyin əl məratib” (“Vəzifələrin təyin olunmasında katiblərə göstəriş”) və Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin (1755-1822) “Divan”ından tərcümələri çap olunub.

“Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin türkcə əsərləri” müəllifin növbəti kitabıdır. Bundan qabaq isə o, Süleyman xan Dərgahın “Səfərnəmə” əsərini əlyazmasının orijinalından tərcümə edib. Ş.Pənahoğlu akad. Z.Əliyevanın həmmüəllifi olduğu “Oftalmologiyanın aktual məsələləri” əsərini rus dilindən Azərbaycan dilinə, “Azərbaycan mətbəxi” kitabını rus dilindən fars dilinə, Cemelli Karerinin “Səfərnəmə”, Rəhmətulla xan Mütəmadülvüzəranın “Urmu: dünyanı yandıran müharibədə” əsərlərini isə fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Sonuncu tərcümə əsasında film çəkilişi nəzərdə tutulmuşdur.

Müharibə iştirakçısı, ehtiyatda olan zabitdir. Orden və medallarla təltif olunub.

Ailəlidir. 3 övladı, 2 nəvəsi var.

shemsi_59@mail.ru

QEYDLƏR ÜCÜN

ŞƏMSİ PƏNAHOĞLU

**MİRZƏ MÜSLÜM QÜDSİ İRƏVANININ
TÜRKCƏ ƏSƏRLƏRİ**

Kompüter icraçısı: Pənah Şəmsi oğlu Əhmədov

Korrektor: Nilufər Şəmsi qızı Əhmədova

Çapa hazırlanmışdır: 30.III.2019

Kağız formatı:60x84 16/1

Həcmi:6,25

Sifariş:41

Say:300

Kitab “AVROPA” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən istifadə olunmaqla ofset üsulu ilə çap edilmişdir.